

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВНЗ УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОСОФСЬКО-БОГОСЛОВСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра богослов'я

Магістерська робота

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ СПІВПРАЦІ
СІМ'Ї, ШКОЛИ ТА ЦЕРКВИ В ДУХОВНО-МОРАЛЬНОМУ
ВИХОВАННІ ПІДЛІТКІВ

Студентка 2-го курсу
Марків Наталя

Науковий керівник:
Невмержицька Олена Василівна
доктор педагогічних наук,
професор

Рецензент:
Тимчишин о. Богдан Михайлович
доктор морального богослов'я
кандидат філософських наук

Львів 2024

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ СПІВПРАЦІ СІМ'Ї, ШКОЛИ ТА ЦЕРКВИ В ДУХОВНО-МОРАЛЬНОМУ ВИХОВАННІ ПІДЛІТКІВ

- 1.1. Поняття «педагогічні умови» в контексті співпраці сім'ї, школи та Церкви.
- 1.2. Духовність: її роль та значення у вихованні дітей.
- 1.3. Зміст. Форми і методи формування моральної свідомості. Засоби
- 1.4. Особливості психологічного розвитку підлітків

РОЗДІЛ II

СІМ'Я, ЦЕРКВА, ШКОЛА: ВЗАЄМОВПЛИВ І СПІВПРАЦЯ В КОНТЕКСТІ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

- 2.1. Сім'я – головний осередок духовно-морального виховання. Функції, завдання та цілі сім'ї.
- 2.2. Виховна місія Церкви та способи її реалізації.
- 2.3. Взаємодія сім'ї та школи як важлива умова ефективності виховного процесу.

РОЗДІЛ III

ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ СПІВПРАЦІ СІМ'Ї, ШКОЛИ ТА ЦЕРКВИ

- 3.1. Педагогічні умови співпраці сім'ї, школи і Церкви.
- 3.2. Емпіричне дослідження педагогічних умов, необхідних для якісної співпраці сім'ї, школи та Церкви в духовно-моральному вихованні підлітків

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ВСТУП

В сучасному світі особливо важливим є питання формування належних педагогічних умов для повноцінного виховання підлітків. Без сумніву першим і головним осередком духовно-морального виховання є сім'я, яку називають «домашньою Церквою». Оскільки кожна особа покликана Богом до життя у спільноті, важливим залишається питання гармонійних відносин школи та Церкви з сім'єю. Адже ці інституції покликані допомагати батькам і взаємно співпрацювати задля виховання дітей.

Саме з підлітками пов'язують термін «підліткова криза» та «важкі підлітки». Тож вважаємо за необхідне показати, що криза – це насамперед шанс, нагода для розвитку та якісних змін, а також можливість знайти нову нішу для зростання.

Щораз нові виклики сучасного суспільства, спонукають окреслити актуальність та значення педагогічних умов співпраці сім'ї, школи і Церкви задля духовно-морального виховання дітей-підлітків.

Мета дослідження - показати необхідність гармонійної співпраці сім'ї, школи та Церкви для духовно-морального виховання підлітків та підкреслити значення особистісних стосунків з Богом батьків та педагогів(катехитів).

Виходячи із мети, **основними завданнями дослідження** є:

- розкрити поняття «педагогічні умови» в контексті співпраці сім'ї, школи і Церкви.
- окреслити етапи формування моральної свідомості особистості;
- охарактеризувати основні аспекти розвитку дитини в підлітковому віці;

- проаналізувати межі впливу та взаємодії сім'ї, школи та Церкви в духовно-моральному вихованні підлітків;

- виокремити ефективні умови співпраці сім'ї, школи та Церкви для духовно-морального виховання підлітків;

Об'єкт нашого дослідження: співпраця сім'ї, школи та Церкви в контексті духовно-морального виховання підлітків.

Предмет дослідження: педагогічні умови, які формують продуктивну взаємодію сім'ї, школи та Церкви для духовно-морального виховання підлітків.

Методи: для розв'язання поставлених завдань використано комплекс дослідницьких методів, зокрема метод порівняння, методи аналізу та синтезу, принцип зв'язку теорії і практики, узагальнення для формулювання висновків, а також емпіричний метод дослідження.

Актуальність дослідження: питання виховання, особливо морально-духовного, є надзвичайно важливим в контексті формування самостійної, зрілої, глибоко духовної особи. Формування свідомого та здорового, в ціннісному розумінні, громадянського суспільства потребує дослідження співпраці та взаємозв'язків сім'ї, школи і Церкви, як осердя в якому плекають становлення особистості.

Межі дослідження: педагогічні умови співпраці головних інституцій виховання досліджуються з огляду на те, яку саме сферу впливу в системі виховання займає сучасна сім'я, школа і Церква, та обмежуються віковими рамками середнього підліткового віку 12-17 років.

Огляд основної література:

Вивчення питання духовно-морального виховання представлено широким пластом наукової літератури. Варто виокремити ґрунтовні праці Омеляна Вишневського, зокрема «Сучасне українське виховання. Повернення до

родинного вогнища»¹ та «Сучасне українське виховання. Відродження моральності»², також дослідження Марко В. «Духовне виховання дітей молодшого шкільного віку в катехитичних і католицьких школах»³ і дисертаційне дослідження «Духовне виховання дітей молодшого шкільного віку в недільних школах»⁴, які містять свого роду «дорожню карту» з аналізом та рекомендаціями щодо ефективних способів діалогів відповідних інституцій і досягнення головної мети – якісної співпраці задля формування ціннісного середовища з можливістю духовно-морального зростання дітей.

Також існує ряд документів Церкви, які висвітлюють соціальну доктрину Церкви і зокрема підкреслюють першість сім'ї у питанні виховання дітей, а також визначають роль та місце Церкви і школи в сприянні і допомозі батькам на шляху плекання ціннісних орієнтирів дітей. Зокрема, «Декларація про християнське виховання»⁵, Іван Павло II «Сімейна спільнота : Апостольське повчання Святішого Отця папи Івана Павла II до єпископів, духовенства та вірних усієї Католицької церкви про завдання християнської сім'ї в сучасному світі»⁶, Іван Павло II. «Лист до сімей»⁷.

Структура наукового дослідження: наукова робота складається зі вступу, трьох розділів та висновків. Перший розділ під назвою «Теоретичні аспекти дослідження педагогічних умов співпраці сім'ї, школи і Церкви в духовно-моральному вихованні підлітків» містить аналіз ключових понять даного дослідження, зокрема це – педагогічні умови, поняття моралі, її становлення і формування, а також особливості психології підлітків.

Другий розділ «Сім'я, Церква, школа: взаємовплив і співпраця в контексті

¹ Вишневецький О. *Сучасне українське виховання. Повернення до родинного вогнища*. Львів 1999.

² Вишневецький О. *Сучасне українське виховання. Відродження моральності*. Львів 1999.

³ Марко В. *Духовне виховання дітей молодшого шкільного віку в катехитичних і католицьких школах*. Львів 2015.

⁴ Марко В. *Духовне виховання дітей молодшого шкільного віку в недільних школах*. Автореф. дис. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка 2013.

⁵ *Декларація про християнське виховання* // www.edu-ugcc.org.ua/resursy/dokumenty-katolytskoji-tserkvy/733-2/

⁶ Іван Павло II *Сімейна спільнота : Апостольське повчання Святішого Отця папи Івана Павла II до єпископів, духовенства та вірних усієї Католицької церкви про завдання християнської сім'ї в сучасному світі*. Львів 2006.

⁷ Іван Павло II. *Лист до сімей* *Gratissimam Sane*. 1994 // <https://ktds.org.ua/-/media/files/1/4/1450731159-ivan-pavlo-iilyst-do-simei.doc>

духовно-морального виховання» розкриває роль та місце ключових інституцій у формуванні простору для реалізації сім'єю природного права на виховання через співпрацю з громадянським суспільством на підставі «засади допоміжності»⁸ і Церквою, яка «звіщає дорогу спасіння і допомагає зростати у Христі»⁹.

Третій розділ «Прикладні аспекти духовно-морального виховання підлітків в умовах співпраці сім'ї, школи і Церкви» містить емпіричне дослідження і пропонує необхідні педагогічні умови, які сприятимуть співпраці сім'я-Церква-школа, і допоможуть підлітку не лише у формуванні моральних цінностей, а створять можливість для підлітка застосовувати морально-духовні знання на практиці.

⁸Синод єпископів УГКЦ. *Катехизм УГКЦ «Христос – наша пасха»*. Львів 2012, 284.

⁹ *Катехизм УГКЦ «Христос – наша пасха»*, 285.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ СПІВПРАЦІ СІМ'Ї, ШКОЛИ ТА ЦЕРКВИ В ДУХОВНО-МОРАЛЬНОМУ ВИХОВАННІ ПІДЛІТКІВ.

У першому розділі роботи проаналізовано поняття “педагогічні умови” і те, в який спосіб цей термін корелюється із процесом співпраці сім'ї, школи та Церкви. Також розкрито окремі аспекти духовності та моралі, їхню роль та значення у формуванні особистості в підлітковому віці. Окреслено ключові елементи психологічних змін, які відбуваються з хлопцями та дівчатами, які вже не діти, проте ще не дорослі.

1.5. Поняття «педагогічні умови» в контексті співпраці сім'ї, школи та Церкви.

Насамперед нам необхідно з'ясувати суть поняття «умова». У довідковій літературі надається цілий ряд тлумачень цього терміну. Так, у «Словнику української мови» зазначено, що умова – це необхідна обставина, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь¹⁰. У «Філософському словнику» наголошується, що умова сама собою, без діяльності, не може перетворитися на нову дійсність, продукувати її, вона лише створює можливість нової речі як зумовленої¹¹.

Широке смислове значення поняття умова подає «Новий тлумачний

¹⁰ Умова // Словник української мови. Т. 10. Київ 1979, 441.

¹¹ Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. – К. : Голов. ред. укр. рад. енциклопедії, 1973, 531.

словник української мови, з нього дізнаємося наступне : умова – це 1) необхідна обставина, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь; 2) обставини, особливості реальної дійсності, за яких відбувається або здійснюється що-небудь; 3) правила, які існують або встановлені в тій чи іншій галузі життя, діяльності, які забезпечують нормальну роботу чого-небудь; правила, вимоги, виконання яких забезпечує що-небудь; 4) сукупність даних, положення, що лежать в основі чого-небудь¹².

Аналізуючи тлумачення цього терміну різними дослідниками варто наголосити на багатозначності цього терміну у педагогіці.

Зокрема, на думку О.Г. Бражнич, педагогічні умови є сукупністю об'єктивних можливостей змісту, методів, організаційних форм і матеріальних можливостей здійснення педагогічного процесу, що забезпечує успішне досягнення поставленої мети¹³.

В контексті розуміння суті поняття «педагогічні умови», на наш погляд, важливою є думка дослідника Є. Хрикова, який наголошує, що доволі часто в якості педагогічних умов пропонують педагогічні цілі. Наприклад: формування мотивів; формування потреби; розвиток музичної пам'яті; формування зацікавленості студентів та їх спрямованості, тощо. Важливо розуміти, що саме від створення педагогічних умов залежить реалізація тих чи інших цілей та завдань. Отож необхідно чітко розмежувати поняття умов та цілей, адже умови – створюють, а цілі та завдання – реалізують. Саме ж поняття «педагогічні умови» науковець тлумачить як обставини, які обумовлюють певний напрямок розвитку педагогічного процесу¹⁴.

А. Литвин визначає педагогічні умови як комплекс спеціально спроектованих генеральних чинників впливу на зовнішні та внутрішні обставини навчально-виховного процесу й особистісні параметри всіх його учасників. Дослідник зазначає, що педагогічні умови забезпечують цілісність

¹² *Новий тлумачний словник української мови. У 3 т. / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Аконіт 2005. – Т. 3.*

¹³ Бражнич О. *Педагогічні умови диференційного навчання учнів загальноосвітньої школи*. Дис. канд. пед. наук. Кривий Ріг 2001, 238.

¹⁴ Хриков Є. *Педагогічні умови в структурі наукового знання* // Шлях освіти 2 (2011), 3.

навчання та виховання, а також сприяють гармонійному розвитку особистості та виявленню задатків¹⁵.

Слід також наголосити, що з категорією «умова» корелює поняття фактор (від лат. factor – той, що робить, виготовляє) – чинник, причина, рушійна сила певного процесу, явища, що визначає його характер чи окремі риси. Загалом, якщо одне явище викликає інше, то воно є причиною; якщо явище взаємодіє з іншим в процесі розвитку цілого, до якого належить, то воно є фактором; якщо явище спричиняє існування або розвиток іншого явища, то воно є умовою¹⁶.

Загальною рисою усіх визначень цього поняття є спрямованість умов на вдосконалення взаємодії учасників педагогічного процесу при вирішенні певних дидактичних завдань¹⁷.

Не менш важливо підкреслити, що визначення суті досліджуваного поняття пов'язано з контекстом¹⁸. Ми говоримо про співпрацю сім'ї, школи та Церкви у духовно-моральному вихованні підлітків. Тож нас цікавить поняття «педагогічні умови» в контексті процесу співпраці суб'єктів, від взаємодії яких напряду залежить процес виховання.

Педагогічні умови є практичним чинником впливу на освітній чи виховний процес. Це означає, що лише наявності цих умов недостатньо. Для досягнення бажаного ефекту необхідним є їхнє застосування. Таким чином, якщо певна умова є причиною певного ефекту, то вияв цього ефекту залежить не лише від усвідомлення нами цієї умови, а й від її наявності, існування, реалізації¹⁹. Нас цікавить створення необхідних або достатніх педагогічних умов, які сприятимуть розкриттю потенціалу взаємодії сім'ї, школи та Церкви, де необхідні умови – це умови без яких система не може належно працювати, а

¹⁵Литвин А. *Методологічні засади поняття “педагогічні умови”* Андрій Литвин, Ольга Мацейко // Педагогіка і психологія професійної освіти. 2013. №4, 56.

¹⁶*Психологічна енциклопедія* // автор-упоряд. О.М. Степанов. Київ 2006, 14-15.

¹⁷Ярошук К. *Визначення педагогічних умов формування професійної етики майбутніх інженерів-педагогів в процесі фахової підготовки* // conferences.neasmo.org.ua (10.05.2023).

¹⁸Гермак О. *Комплексний підхід до визначення суті поняття “педагогічні умови використання електронних освітніх ресурсів у професійній підготовці майбутніх електромонтерів”* // Професійна освіта: проблеми і перспективи. 13 (2017), 3.

¹⁹Постоян Т. Г., Кінєшева А. Г. *Педагогічні умови формування прогностичної компетентності майбутніх магістрів початкової освіти* Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 2015, № 7 (51), 126

достатні умови, ті яких досить для нормальної роботи²⁰. Педагогічні умови покликані стимулювати процес взаємодії суб'єктів співпраці, натомість реалізація цієї співпраці здійснюється через виконання завдань та досягнення цілей.

В контексті нашого дослідження пропонуємо взяти за основу наступне визначення поняття педагогічні умови – це чинники, які впливають на процес творення простору продуктивної співпраці сім'ї, школи та Церкви у духовно-моральному вихованні підлітків.

Якщо умовно накреслити трикутник, який складається з сім'ї, школи та Церкви, де на вершині – сім'я, то в центрі цієї фігури знаходиться суб'єкт виховання – підліток. Окремо слід звернути увагу на простір всередині, який має бути наповнений. Цей простір фактично є об'єктом нашого дослідження, територією для співпраці сім'ї, школи та Церкви, яка має бути спрямована на досягнення цілі – духовно-морального виховання підлітків.

Не випадково на вершині нашого трикутника знаходиться сім'я. Саме сім'я є «домашньою Церквою», першим і головним осередком виховання дітей. Існує цілий ряд документів Церкви, які підкреслюють винятковий обов'язок батьків виховувати власних дітей.

Зокрема, право батьків на виховання утверджується Церквою в Декларації «Про християнське виховання» Другого Ватиканського собору, Хартії прав сім'ї (1983), Листі до сімей (1994) папи Івана-Павла II.

Серед документів міжнародного права виховання в сім'ї відстоює Декларація прав дитини (1959), Конвенція про права дітей, прийнята Генеральною асамблеєю ООН 20 листопада 1989 року. В Україні питання прерогативи сім'ї у вихованні дітей окреслено в окремих положеннях Сімейного Кодексу та Законі України «Про охорону дитинства».

Поряд з цим варто наголосити, що і Церква, і в обличчі школи – держава декларують відкритість та готовності до співпраці з сім'єю для ефективного і різнобічного виховання дітей. Власне, питання співпраці сім'ї,

²⁰Литвин А. *Методологічні засади поняття «педагогічні умови»*, 2-ге вид. Львів 2018, 13.

школи та Церкви, із застосуванням педагогічних умов, ми поступово розкриємо в наступних розділах нашої роботи.

Повертаючись до самого поняття «педагогічні умови» можемо зробити наступні підсумки :

- суть поняття «педагогічні умови» безпосередньо пов'язана з контекстом в якому вони використовуються;²¹
- педагогічні умови є чинниками впливу на освітній та педагогічний процес (лише наявності цих умов недостатньо, для досягнення бажаного ефекту необхідним є їхнє застосування);²²
- педагогічні умови сприяють педагогічному процесу, проте не гарантують досягнення педагогічного результату;²³
- при виборі педагогічних умов важливим є врахування особистісних якостей підлітків, їх нахилів, інтересів, здібностей, рівня готовності;
- педагогічні умови дозволяють показати і розкрити (стимулювати) потенціал взаємодії суб'єктів педагогічного процесу;

1.2. Духовність: її роль та значення у вихованні дітей.

Духовність – це поняття, на нашу думку, ширше аніж мораль та моральне виховання. Власне мораль є частинкою, важливим елементом, духовного світу людини. Духовність зароджується і плекається в серці людини. Духовність особистості невід'ємно пов'язана з тим, яке місце в житті конкретної особи займає Бог. Святий Августин казав: “Якщо Бог на першому місці, то все інше на своєму місці”. Тому для того щоб пізнати і зрозуміти стан власної духовності важливо знайти відповідь на питання: “Яке ж місце в моєму житті займає Бог?”

²¹ Гермак О. *Комплексний підхід до визначення суті поняття педагогічні умови використання електронних освітніх ресурсів у професійній підготовці майбутніх електромонтерів*// Професійна освіта: проблеми і перспективи. 13 (2017), 3.

²² Постоян Т. Г, Кінешева А. Г. *Педагогічні умови формування прогностичної компетентності майбутніх магістрів початкової освіти* Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 2015, № 7 (51), 126

²³ Хриков С. *Педагогічні умови в структурі наукового знання* // Шлях освіти 2 (2011), 4.

Оскільки людина, і педагог зокрема, може передати учневі, тільки те, чим сам (-а) володіє.

Святе Письмо навчає про серце як внутрішню суть людини, осередок усієї особи. “Як у воді обличчя обличчю відповідає, так серце людини людині” (Прип 27,19). Від стану серця залежить духовно-моральний стан усієї людської особи. Серцю належать не тільки почуття, а й пізнання, свідомість та інші духовні сили людини²⁴.

Між духовним і моральним життям є нерозривний зв'язок. Духовне життя – це дія Духа Святого в людині, натомість моральне життя – це дія людини у Святому Дусі²⁵.

Поняття духовності складне й багатогранне, науковці тлумачать його по-різному. Наприклад Мирослав Боришевський наголошує на важливості віри в духовному житті людини. Адже в основі віри – моральні чесноти у формі заповідей, які для вірянина є регуляторами його духовного життя та поведінки. Однак у духовно зрілої людини віра повинна поєднуватися з потребою постійно самовдосконалюватися, долати в собі негативні якості²⁶.

Для розуміння феномену духовності, важливою і близькою для нас є думка Вікторії Марко, яка підкреслює, що духовність – це піднесення людини до Бога, реалізація свого життя за задумом Творця. Вона досягається через наслідування вчення і прикладу життя істинного образу духовності – Ісуса Христа. Дослідниця розглядає духовність у контексті релігійного становлення особистості. Християнство визначає духовність як взаємні стосунки Бога і людини. Позаяк слово «духовність» походить від «дух», то у християнстві це завжди розумілось як дія Святого Духа у сфері людської діяльності. Із цього випливає, що духовність у християнстві – це надприродний вплив на людину,

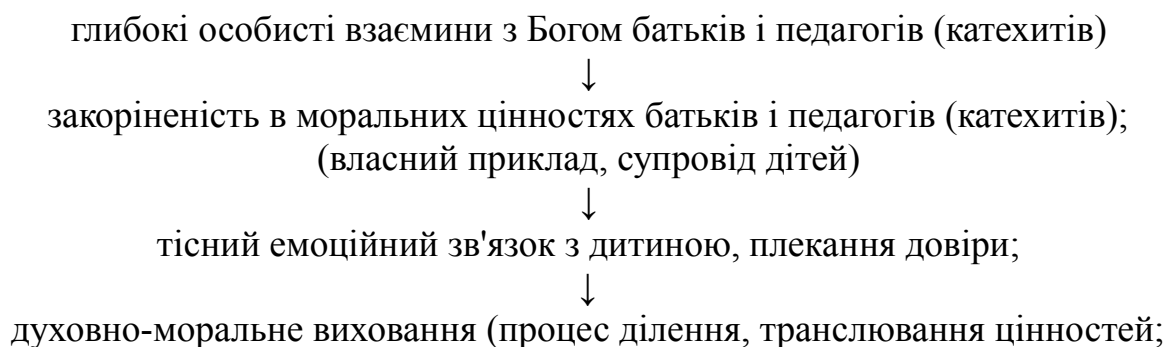
²⁴ Синод Української Греко-Католицької Церкви. *Катехизм Української Греко-Католицької Церкви: Христос - наша Пасха*. Львів 2012, 234.

²⁵ Патріарша катехитична комісія УГКЦ *Духовність і моральне життя* // www.youtube.com (28.10.2023)

²⁶ Боришевський М. *Дорога до себе: Від основ суб'єктності до вершин духовності* : монографія. Київ 2010, 403–404.

що носить у собі печать Божої волі, відповідає тому, що сказано у святих книгах²⁷.

На нашу думку духовність є ключовим елементом у становленні зрілої, самостійної особистості. Для того щоб передати скарб духовності наступним поколінням необхідними є:

Роль та місце духовності в сучасному підході до виховання важко переоцінити. Ми бачимо наскільки активно батьки намагаються різнобічно розвивати своїх дітей. Це простежується в їхньому прагненні залучити дитину до участі в спортивних секціях, мистецьких гуртках, музичних школах, вивченні іноземних мов тощо. І все це поза сумнівом є важливим, корисним і необхідним. Проте, доволі часто питання духовного розвитку особистості дитини може залишатися на маргінесі.

Сфера духовності без сумніву є доволі особистою та інтимною для багатьох людей. Духовність трактується як особистий і особливий зв'язок людини з Богом. Та варто згадати і про іншу сторону медалі. Для того щоб передавати духовність наступним поколінням нею потрібно не лише жити, а свідчити її прикладом власного життя, коли необхідно, то й публічно. Адже людина не може бути зрілим, глибоко духовним християнином лише у храмі в неділю, цього замало. Справжній християнин це той, хто готовий бути свідком Христа за різних, часом не зручних обставин: вдома, на місці праці, в школі. «Чи не є безглуздом навчати дітей різним мистецтвам, посилати їх до училища,

²⁷ Марко В. *Духовне виховання дітей молодшого шкільного віку в катехитичних і католицьких школах*. Львів 2015, 13.

нічого не шкодуючи для їхньої освіти; а про виховання «в нагадуванні й застереженні Божому» не турбуватися? – запитує Іван Золотоустий²⁸.

Дуже часто ми залишаємо свої переконання, ідеали, духовність від неділі до неділі, від свята до свята. Проте у святій Тайні Хрещення кожний християнин стає апостолом, який покликаний проповідувати Христа, власним життям і християнською поставою. Христос помер за нас на хресті прилюдно, чи готова я свідчити про Нього так само прилюдно?

Батьки мають обов'язок плекати духовність власних дітей, подаючи їм добрий приклад, і заохочувати до спільної молитви, роздумів над Святим Письмом, спільної участі в Божественній Літургії. Це дозволить дитині поступово будувати власні стосунки з Богом і тим самим будувати власну духовність.

Багато підлітків, як показує досвід, – і хлопців, і дівчат, – часто мають глибоке духовне життя. Якщо навіть у юності вони зійдуть з правильної дороги, то в дорослому житті, зазвичай повертаються до релігійного життя, яке винесли з родинного дому. [...] Якщо дитина не має можливості брати участь у релігійному житті батьків, то виходить з дитинства з певним духовним каліцтвом. Її надзвичайна відкритість і чутливість до релігійності змарнована²⁹.

Добрий приклад батьків має вирішальне значення в справі розвитку дитини. Для цього подружжя повинне любити один одного, спільно молитися, спільно розмовляти про Бога, ходити в храм, часто причащатися, дотримувати пости і церковні звичаї, допомагати потребуючим³⁰.

Я вірю, що для того, аби бути справжніми батьками, треба бути глибоко духовними³¹.

Духовність – це фундамент для виховання і розвитку зрілої особистості. Духовність є прагненням пізнавати Бога і уподібнюватися до Нього, іншими словами крокувати до святості. Надзвичайно

²⁸ Настанови святого Івана Золотоустого про виховання дітей // <http://hram.in.ua/biblioteka/osnovy-viry/44-book44/94-title268>

²⁹ Августин Юзеф Ті Бути батьком: Педагогічні й духовні аспекти / перекл. Кривобочко О. Ті Львів 2017, 286.

³⁰ Яворський А. Про користь християнського виховання в ранньому віці // <https://ys.in.ua/index.php/vykhovannya>

³¹ Альбісетті В. Батьки і діти. Львів 2014, 52.

важливу роль у впровадженні особистості в духовне життя належить сім'ї. Саме батьки є першими катехитами для своїх дітей. Їхнім обов'язком є власним прикладом спонукати дітей глибше пізнавати Бога і будувати з ним особисті взаємини через участь в молитві, Літургії, читанні Святого Письма та Святих Тайнах.

1.3. Зміст. Форми і методи формування моральної свідомості. Засоби

Мораль – один з найдавніших способів регуляції життя в соціумі. Моральний вибір віддзеркалює ступінь людяності суспільства взагалі та особистості зокрема. Мораль як система поглядів, уявлень, норм і оцінок здатна впорядковувати поведінку людей, проникаючи в усі сфери людської життєдіяльності. Мораль є свідченням певного рівня розвитку духовності, зрілості людини, показником її взаємин з іншими людьми та світом³².

“Тлумачний словник української мови” трактує поняття мораль як систему норм і принципів поведінки людей у ставленні один до одного та до суспільства³³. Важливо наголосити, що основні якості моральності формуються в ранньому дитинстві. Вирішальною у цьому є роль батьків: їх поведінка, цілеспрямований вплив на особистість дитини³⁴.

Будь яке нормальне виховання, на думку О. Вишневського, розпочинається з моралі і з віри в моральні ідеали. Людина одержує право відстоювати інші вартості – національні, громадянські, сімейні, особисті лише – моральними засобами. Зміст морального виховання складають абсолютні вічні цінності, що мають вселюдський характер. У християнстві вони репрезентовані

³² Пагава О. *Гносеологічні витоки моральної поведінки особистості* // Духовно-моральне виховання особистості: теорія та практика. Харків 2019, 44.

³³ Івченко А.О. *Мораль* // Тлумачний словник української мови, Харків 2002, 249.

³⁴ Волкова Н.П. *Педагогіка*. Київ 2007, 117.

найперше двома Заповідями Любові, Десятьма заповідями Божими та Катехизмом³⁵.

В християнстві мораль трактується як осягання богоподібності конкретними діями³⁶. Кожна особа, є покликаною до святості, тобто бути подібною до Бога. «Будьте святі, тому що Я святий» – каже Господь.(1 Пт 1,16)

Християни трактують святість не як природну ознаку, а як участь людини у святості Бога. Для того щоб бути святим треба співдіяти Божій благодаті, через яку людина освячується. Ця співдія стає видимою через плоди Святого Духа, яких, як знаємо, є дев'ять. Бог служить людині і це називаємо духовністю, дією Бога в людині, а людина покликана служити Богові і ближньому і це називаємо моральним життям людини³⁷.

З точки зору педагогічної науки, формування стійких принципів моральності забезпечує моральне виховання. М. Фіцула окреслює моральне виховання як виховну діяльність школи і сім'ї, метою якої є формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі, участь у практичній діяльності³⁸. Важливими аспектами, які впливають на процес морального виховання і становлення стійких моральних принципів підлітків є розвиток самостійності, формування у підлітків позитивних емоційно-моральних взаємин³⁹, врахування менталітету особистості – специфічного світосприймання, світовідчуття, світогляду, бачення світу і себе у світі, національного характеру, вдачі, а також дисциплінованість, організованість⁴⁰.

Дослідник С. Максимюк у процесі морального виховання виокремлює принципи цілеспрямованості, зв'язку з життям, виховання через колектив і в колективі, поваги до особистості в поєднанні з вимогливістю, опори на позитивні якості особистості,

³⁵ Вишневецький О. *Сучасне українське виховання. Відродження моральності*. Львів 1999, 11.

³⁶ Синод Української Греко-Католицької Церкви. *Катехизм Української Греко-Католицької Церкви: Христос - наша Пасха*. Львів 2012, 229.

³⁷ Патріарша катехитична комісія УГКЦ *Духовність і моральне життя* // www.youtube.com (28.10.2023)

³⁸ Фіцула М.М. *Педагогіка*. Київ 2007, 271.

³⁹ Скрипченко. *Вікова та педагогічна психологія*, 377.

⁴⁰ Волкова. *Педагогіка*, 117.

індивідуалізації виховної роботи та врахування вікових особливостей⁴¹.

Завдання морального

виховання:

- формування в учнів моральних понять поглядів і переконань;
- виховання моральних почуттів, які виражають запити, оцінки, відношення, спрямованість духовного розвитку особистості;
- - вироблення навичок і звичок моральної поведінки, які б стали потребою і реалізовувалися б у будь-якій ситуації та умовах⁴²;

Зміст морального виховання полягає у вихованні любові, поваги до батьків і старших, вірності у дружбі та коханні, свідомого, творчого ставлення до виконання професійних обов'язків, особистої відповідальності за свою працю, любові до рідної землі, до рідної мови, вірності ідеям, принципам народної моралі та духовності, шляхетного ставлення до жінки⁴³.

На думку О.В. Скрипченко суттєвим для формування переконань підлітків є нагромадження досвіду моральної поведінки в ситуаціях, що вимагають вибору вчинку. Моральний вибір як важливий момент моральної діяльності допомагає підліткам глибше усвідомити прийняті у суспільстві етичні норми і поступово засвоювати їх як внутрішні еталони моральної поведінки⁴⁴.

Для того щоб досягнути мету морального виховання необхідно правильно підібрати методи виховання. Метод виховання – це спосіб взаємопов'язаної діяльності вихователів і вихованців, спрямованої на формування в останніх поглядів, переконань навичок і звичок поведінки.

Методи формування свідомості учнів – словесні: розповідь, пояснення, бесіда, лекція, диспут; метод прикладу⁴⁵. До методів формування досвіду поведінки належать педагогічна вимога, громадська думка, вправління,

⁴¹ Максимюк С.П. *Педагогіка : Навчальний посібник*. Київ 2005, 324.

⁴² Фіцула М.М. *Педагогіка*. Київ 2007, 61.

⁴³ Шолох О.А. *Формування морально-духовних цінностей майбутніх психологів у процесі фахової підготовки* // Вісник післядипломної освіти. Випуск 6(35), «Серія «Педагогічні науки», 221.

⁴⁴ Скрипченко О.В. та ін. *Вікова та педагогічна психологія*. Київ 2019, 376.

⁴⁵ Максимюк С.П. *Педагогіка : Навчальний посібник*. Київ 2005, 310.

привчання, доручення, створення виховуючих ситуацій тощо. До групи методів стимулювання діяльності та поведінки відносять змагання, заохочення, покарання⁴⁶

Натомість засобами виховання називають доцільно організовані шляхи розв'язання виховних завдань. До засобів виховання належать книги, засоби масової інформації (преса, телебачення, радіо), засоби мистецтва (кінофільми, вистави).

Методи і засоби виховання застосовуються у межах певних форм, які поділяють на індивідуальні, групові та масові, а також на словесні, наочні, парктичні⁴⁷.

Важливо розуміти, що кожна дитина потребує індивідуального підходу та врахування її вікових, емоційних, психологічних особливостей. Супровід підлітка на шляху становлення його як сформованої духовно-моральної особистості вимагає розуміння глибинних процесів, які відбуваються в період підліткового віку. Це стосується психоемоційного стану особи, фізіологічних змін, психічних процесів. В ситуації з підлітками варто говорити не стільки про виховання, як про супровід. Це той етап, коли особа намагається віднайти себе, сформуванати свою власну світоглядну позицію, тому питання духовності і моралі також належать до категорії необхідної для осмислення і переосмислення.

Беручи до уваги моральну розпорошеність, з якою нині зіштовхується молодь, міцна релігійна й моральна опора в родинному домі є певною виховною необхідністю. Роль батька тут незамінна – пише Юзеф Августин, ТІ. В цьому плані його ніхто не може замінити. Інші дорослі – вихователі або душпастирі можуть лише намагатися зміцнити зусилля батька або компенсувати його недбалість у цій сфері⁴⁸.

У підлітковому віці відбувається перегляд сформованих у молодшому шкільному віці уявлень про цінності. Якщо в попередньому періоді великий

⁴⁶ Фіцула М.М. *Педагогіка*. Київ 2007, 317-328.

⁴⁷ Фіцула М.М. *Педагогіка*. Київ 2007.

⁴⁸ Августин Юзеф ТІ *Бути батьком: Педагогічні й духовні аспекти* / перекл. Кривобочко О. ТІ Львів 2017, 324.

вплив на виникнення цінностей мило виховання, то в підлітковому віці значущими для дитини стають цінності і погляди, які домінують у групі⁴⁹.

Наприклад, до групової форми морального виховання із застосуванням словесних форм, практичних форм і наочних форм можна віднести проект «Школа аніматора» організований Комісією у Справах Молоді Львівської Архиепархії, для учасників віком від 14 років. Це можливість для підлітків творити ціннісне середовище однодумців, спілкуватися з ровесниками, розвиватися і зростати разом, пізнавати нове і вчитися один від одного.

Провідна діяльність для підлітка – інтимно-особисте спілкування з однолітками, під час якої відбувається практичне засвоєння моральних норм і цінностей. У спілкуванні з однолітками – це програвання найрізноманітніших сторін людських стосунків, побудова взаємостосунків, що ґрунтуються на “кодексі співтовариства”, важливими нормами якого є повага гідності, рівність, вірність, допомога товаришу, чесність. У підліткових об'єднаннях залежно від загального рівня розвитку і виховання стихійно формуються свої кодекси честі, високо цінується вірність, чесність і не сприймається зрада, порушення даного слова, егоїзм тощо⁵⁰.

Моральне виховання – багаторівневий і тривалий процес, покликаний сформувати в особі стійкі моральні переконання. Для ефективності важливо розуміти, що кожна дитина потребує індивідуального підходу та врахування її вікових, емоційних, психологічних особливостей. Важливими елементами для становлення стійких моральних принципів підлітків є розвиток самостійності, формування у підлітків позитивних емоційно-моральних взаємин врахування менталітету особистості. Супровід підлітка на шляху становлення його як сформованої духовно-моральної особистості вимагає розуміння глибинних психологічних та фізіологічних процесів, які відбуваються в період підліткового віку.

⁴⁹ Савчин М, Василенко Л. *Вікова психологія: навчальний посібник* Київ 2005, 211.

⁵⁰ Павелків Р. *Вікова психологія* [PDF] Київ 2015, (розд.8)

1.4. Особливості психологічного розвитку підлітків

Дитина щаслива аж до десяти-одинадцяти років. Вона відчувається хорошою, живе в орбіті впливу своїх батьків, у теплому родинному середовищі. Однак поступово наближається той момент, коли згідно зі законами природи діти мусять відірватися від «великого батьківського я», щоб стати вільними та відповідальними дорослими особами. Психологи називають цей період втечею з орбіти⁵¹. Підлітковий вік – це час, коли особа вже не є дитиною, проте ще не є дорослою.

В науковій літературі межі підліткового віку визначають по-різному. За сучасними даними він охоплює майже десятиліття від 11 до 20 років. Але суб'єктивна середня тривалість підліткового віку в різних країнах коливається в діапазоні від 14 до 17 років і залежить від соціального становища молодої людини і тривалості її освіти. В традиційній класифікації підлітковим прийнято вважати період розвитку індивіда від 10–11 років до 14–15 років⁵².

За визначенням Організації Об'єднаних Націй підлітковий вік – це віковий період з 10 до 19 років. Це вік стрімких фізіологічних, психологічних, соціальних змін, які відбуваються з дитиною, і це саме той період, коли вона потребує як мудрої та виваженої батьківської підтримки, так і свободи в ухваленні рішень та виявленні своїх поглядів і переконань. Підлітковий вік можна умовно розділити на три етапи:

з 10 до 12 років – молодший підлітковий вік;

з 13 до 17 років – середній підлітковий вік;

з 17 до 19 років – старший підлітковий вік або юність⁵³.

Для дітей підліткового віку є характерними чотири психологічні реакції, які обумовлюють поведінку підлітків:

- емансипація від впливу дорослих;

⁵¹ Ферреро Б. Час дорослішання : провиховання підлітків. Львів 2014, 19.

⁵² Скрипченко. Вікова та педагогічна психологія, 152.

⁵³ Основні особливості підліткового віку // <https://rescentre.org.ua/poperedzhennia-zhorstokoho-povodzhennia-z-ditmy/pidlitkovyi-vik>

- спілкування з однолітками;
- поведінкові реакції пов'язані з формуванням статевого потягу;
- хобі-реакції (нестійкі та мінливі захоплення, хобі)⁵⁴;

Отож, підлітковий вік – це період становлення якісно нових взаємин з дорослими. Підлітки вже, яка правило, не погоджуються на характерні для дитинства нерівноправні стосунки, як такі, що не відповідають їхнім уявленням про власну дорослість та самостійність. Вони вимагають поваги до власної особистості та людської гідності, довіри та самостійності, тобто істотно обмежують права дорослого та розширюють свої власні. Невиконання розпоряджень дорослого, різні форми протесту тощо, все це не що інше, як форма боротьби підлітка за зміну існуючого типу взаємостосунків⁵⁵.

Основні психологічні потреби підлітка – прагнення до спілкування з однолітками, прагнення до самостійності і незалежності, до "емансипації" від дорослих, до визнання своїх прав з боку інших людей. Для підлітка стосунки з однолітками виділяються у сферу його власних, особистих стосунків, у яких він діє самостійно, тому нетактовне втручання дорослих викликає в нього протест. Зазвичай, вважається, що в підлітковому віці відбувається дистанціювання і відчуження від дорослих. Однак ставлення підлітка до дорослого двояке: підліток, з одного боку, наполягає на визнанні принципової рівності прав з дорослими, з іншого боку, як і раніше потребує допомоги, захисту, підтримки, оцінки⁵⁶.

Не менш важливо підкреслити, стверджує Марія Сичинська, що однолітки не повинні замінити батьків у підлітковому віці. Оскільки фундаментом для підлітка, все ще залишаються батьки. Тому що тільки батьки дають безумовну любов і прийняття, а також безпеку⁵⁷.

Дорослий, який за будь-яких обставин готовий бути поряд із

⁵⁴ Основні особливості підліткового віку // <https://rescentre.org.ua/poperedzhennia-zhorstokoho-povodzhennia-z-ditmy/pidlitkovyi-vek>

⁵⁵ Заброцький М. Вікова психологія [PDF] Київ 1998, (розд.5)

⁵⁶ Павелків Р. Вікова психологія [PDF] Київ 2015, (розд.8)

⁵⁷ Марія Сичинська Підліток у сім'ї: як жити щасливо, а не виживати. Особливості підліткового віку. Стосунки в сім'ї. (онлайн-курс) <https://sychynska.com/online-courses/>

підлітком , сприйняти його таким , яким він є, вчасно приходити йому на допомогу, турбуватися про гармонійний розвиток його особистості, виховання моральних якостей, спільно з ним аналізувати вчинки і стосунки людей, критично ставитися до себе і своїх дій , виконує неоціненну роль у процесі адаптації підлітка до нової соціальної ролі, в його самопізнанні і пізнанні світу, в соціальному й особистісному самоутвердженні та самовираженні⁵⁸.

Період підліткового віку включає в себе також період пубертату, тобто статевого дозрівання. Одні діти вступають в пубертатний період раніше, інші – пізніше. В середньому пубертат триває 3–4 роки. Настання пубертатного періоду характеризується загальними змінами морфологічної будови організму. Пубертат також характеризується гормональною активністю. Гормональна регуляція відбувається на різних рівнях: ендокринних залоз, гіпофізу, щитовидної залози, які починають виділяти гормони росту і статеві гормони⁵⁹. Ще однією особливістю підліткового віку яскраві, але зазвичай нестійкі та мінливі захоплення й хобі, які можуть посідати важливе місце в їхньому житті. Без сумніву, підлітки вимагатимуть від дорослих поваги та прийняття. Характерними ознаками підліткового віку є прагнення до ризику та, так званій, «комплекс невразливості» їхніх уподобань. Категорична

заборона ризикованої поведінки призводить, як правило, до того, що підлітки лише майстерніше приховують свої уподобання. Тож батькам важливо ще з раннього віку формувати корисні захоплення своєї дитини, в підлітковому ж віці – якомога більше спілкуватися, проводити час разом, знати про захоплення дитини та спільно з нею: 1) дружньо обговорювати можливі ризики, які є у сучасному житті та техніку безпеки (яким чином зменшити вірогідність травмування); 2) навчати дитину вчасно зупинятися; 3) створювати умови для розвитку навичок самоконтролю⁶⁰.

⁵⁸ Савчин М, Василенко Л. *Вікова психологія: навчальний посібник* Київ 2005, 198.

⁵⁹ Скрипченко. *Вікова та педагогічна психологія*, 154.

⁶⁰ Основні особливості підліткового віку // <https://rescentre.org.ua/poperedzhennia-zhorstokoho-povodzhennia-z-ditmy/pidlitkovyi-vik>

Важливою характерною рисою, яка означає підлітковий етап розвитку особистості є кризові періоди.

Криза – це не обов’язкове явище. Її можна оминати, якщо вчасно реагувати на зміни. Завдання батьків поступово змінити устрій сім’ї з вертикального на горизонтальний, необхідно знайти баланс між позиціями “на рівні” і “зверху”. Це свого роду пошук золоті середини в побудові правильних взаємин з підлітком батько (мати) - авторитет і батько (мати) - друг. Встановити здорову ієрархію в сім’ї можна тільки з позиції турботливого дорослого⁶¹.

У дитинстві батьківська любов і повага передаються насамперед у турботі й увазі, що їх батьки присвячують вихованню своїх дітей, турбуючись про їхні фізичні й духовні потреби. З роками ця сама пошана і ця сама посвята ведуть батьків до виховання в дітях правильного вживання їхнього розуму і свободи⁶². Найбільш поширеними розбіжностями у поглядах між батьками і підлітками є :

- різниця у досвіді дорослих і підлітків;
- відсутність чітких етапів переходу від дитячої залежності до дорослої незалежності;
- відсутність певних правил, які структурують послаблення батьківської влади у фазі переходу від дитинства до підлітковості;
- соціальні відмінності, пов’язані із зіткненням контролюючої ролі дорослих з потребами підлітків у автономії⁶³;

Серед рекомендацій для покращення взаємин з підлітком М. Сичинська виокремлює наступні:

- прийняти той факт, що підліток окрема особистість, яка має власні погляди, думки, цінності та переконання;
- демонструвати прийняття та зацікавленість у житті підлітка;
- не намагатись використати останню можливість довиховати підлітка;

⁶¹ Марія Сичинська *Підліток у сім’ї: як жити щасливо, а не виживати. Особливості підліткового віку. Умови легкого проходження підліткового віку.* <https://sychynska.com/online-courses/>

⁶² Синод Української Греко-Католицької Церкви *Катехизм Католицької Церкви* Львів 2002, 352.

⁶³ Скрипченко. *Вікова та педагогічна психологія*, 170.

- не звинувачувати себе за помилки у вихованні, сприймати їх як досвід;
- поступово і послідовно змінювати стиль виховання на менш директивний (менше вказівок і більше довіри до підлітка);
- не заважати процесам становлення та сепарації надмірною опікою та контролем;
- безмежно і безумовно любити підлітка, але давати йому достатньо свободи для того, щоб він міг відчути самотійність і відповідальність за власні вчинки⁶⁴;

Надзвичайно важливо усвідомити, що кожна криза – це насамперед можливість щоб побудувати або відбудувати глибокі емоційно близькі взаємини, фундаментом яких буде взаємна довіра і любов. Важливо працювати над стосунками системно і послідовно, не звинувачувати себе в допущених помилках, а приймати їх як спільний досвід, шлях який необхідно було пройти щоб могли рухатися далі.

Період підліткового віку – це час коли особа розпочинає шлях сепарації від батьків, усвідомлює себе, як окрему особистість, знаходиться в пошуку власного “Я”. Розуміння психології підлітка, кардинальних змін його фізіології, дозволяє дорослим правильно формувати модель спілкування з підлітком і дати йому найнеобхідніше відчуття безпеки та безумовної любові.

⁶⁴ Марія Сичинська *Підліток у сім'ї: як жити щасливо, а не виживати. Особливості підліткового віку. Умови легкого проходження підліткового віку.* <https://sychynska.com/online-courses/>

Розділ II

СІМ'Я, ЦЕРКВА, ШКОЛА: ВЗАЄМОВПЛИВ І СПІВПРАЦЯ В КОНТЕКСТІ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

В другому розділі роботи розглянуто три ключові інституції, які реалізують виховний процес – це сім'я, Церква і школа. Окреслено нішу відповідальності кожної з них, а також межі співпраці та особливості підходу до процесу духовно-морального виховання підлітків.

Про три чинники виховання: сім'я, Церква й держава - говорив відомий галицький педагог і священник Юліан Дзерович (1871-1943). Вони є досить актуальними і традиційними для нашого суспільства. Сім'я здійснює індивідуальне виховання, Церква – моральне і релігійне виховання, а держава, зокрема, навчальний заклад – національне й громадське виховання. Сім'я реалізує таке виховання за природним правом, Церква – за Божим правом, а держава – за історичним правом⁶⁵.

⁶⁵Дзерович Ю. *Педагогіка* Львів 1934. Цит. за: Огірко О. *Духовно-моральні аспекти виховання підростаючого покоління в транснаціональних сім'ях* // Транснаціональні сім'ї як наслідок української трудової еміграції: проблеми та шляхи їх розв'язання: збірник наукових статей і виступів на міжнародній науково-практичній конференції, 22 березня 2012 року. Львів 2012, 295.

2.1. Сім'я – головний осередок духовно-морального виховання. Функції, завдання та цілі сім'ї.

Сучасна педагогіка орієнтується на виховання молодого покоління на принципах гуманізму та демократизму, закликає до формування відповідальної, духовно багатой, активної, мислячої особистості, здатної впливати на розвиток держави й одночасно зберігати традиції свого народу⁶⁶.

В педагогіці сім'ю вважають початковою ланкою соціалізації. Цінності починають формуватися у сім'ї і продовжують у школі⁶⁷. Саме батькам належить провідна роль у формуванні особистості. Вони мають турбуватись про здоров'я дитини, дбати про її психічний стан, розвивати її мову, мислення, волю, почуття, формувати її інтереси, прагнення, здібності, прищеплювати любов до праці і знань. Саме в сім'ї діти пізнають духовні цінності, норми і зразки поведінки, набувають досвіду взаєностосунків та спілкування⁶⁸.

В Україні віддавна шанобливо ставляться до сім'ї, в народі часто кажуть, що сім'я – це святе. І справді, в сім'ї бере свій початок кожна особа, яка приходить на світ. Тут ми розвиваємося, зростаємо, отримуємо відчуття безпеки і безумовної любові. Недаремно українські пісні, поезія, оспівують жертовну материнську любов та батьківську мудрість.

Сім'я – найбільш стійкий елемент людського суспільства. Вона розвивається в просторі (рід) і в часі (родовід), а тому об'єднує в собі покоління минулі, сучасні і майбутні. Таким чином, сім'я втілює в собі одну з головних ознак нації⁶⁹.

У педагогіці сім'я може розглядатися з двох точок зору. По-перше, як "молекула суспільного організму", яка дає життя людині і виховує її відповідно до вимог суспільства. Отже сім'я – це інститут суспільного

⁶⁶Гриник І. *Роль сім'ї у духовно-моральному вихованні особистості дитини* // Молодь і ринок №7-8 (2022) 34.

⁶⁷Марко В. *Формування християнських цінностей в дітей молодшого шкільного віку у співпраці недільної школи, Церкви і сім'ї* // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. Вип.1 (2013) 139.

⁶⁸Марушкевич А.А. та ін. *Родинна педагогіка: Навчально-методичний посібник*. Київ 2002, 107.

⁶⁹Вишневський О. *Сучасне українське виховання. Повернення до родинного вогнища*. Львів 1999, 3.

виховання, що може бути протиставлений інститутам виховання громадського (дошкілля, школа тощо). По-друге, під терміном "сімейне виховання" часто розуміють лише зміст виховання, що впливає з потреб створення і зміцнення самої родини. Українське виховання в сім'ї орієнтується на наш традиційний виховний ідеал, що втілює в собі поняття служіння Богові і Україні⁷⁰.

До основних функцій сучасної сім'ї належать:

- репродуктивна функція - сім'ї забезпечує відтворення й продовження людського роду, фізичне й духовне поновлення суспільства;
- виховна функція - полягає у передачі дітям дорослими членами сім'ї соціального досвіду, забезпечення їх входження в систему суспільних відносин. Родина передає своїм нащадкам знання, уміння, навички, норми, цінності, необхідні для самостійного життя в суспільстві. Виховання дітей одна з найважливіших функцій родини. Вона забезпечує належні матеріальні та педагогічні умови для фізичного, морального й духовного розвитку дитини, становлення особистості.
- реактивна функція - це взаємна фізична, матеріальна, морально-психологічна підтримка членів родини з метою збереження їх здоров'я, життєвого тону; дотримання режиму праці і відпочинку, харчування, особистої гігієни тощо; захист сім'ї і кожного з її членів від усіх негараздів і бід;
- комунікативна функція - задовольняє потребу членів сім'ї у спілкуванні. Від характеру внутрісімейного спілкування, морально-психологічного клімату сім'ї залежить моральне і психічне здоров'я людини, її емоційна культура;
- регулятивна функція - функція забезпечує систему регулювання взаємовідносин між членами сім'ї, в тому числі первинний соціальний контроль діяльності всіх членів сім'ї та реалізацію влади й авторитету батьків;

⁷⁰ Вишневський О. *Теоретичні основи сучасної української педагогіки*. Дрогобич 2006, 175.

- економічна функція - забезпечує статус сім'ї як повноправної виробничо-господарської одиниці і є необхідною умовою добробуту, фізичного, морального й духовного розвитку усіх її членів⁷¹.

Бачимо, що педагогічна наука трактує сім'ю як головну ланку, основу для виховання та становлення зрілої, самостійної особистості. Давайте розглянемо підхід Церкви у питанні місця та ролі сім'ї в духовно-моральному вихованні.

Ключовою ідеєю співпраці сім'ї та Церкви, на наш погляд, є усвідомлення того, що сім'я – це частина Церкви. Так, це звучить абсолютно очевидно, і водночас надзвичайно вартісно. Тільки по-справжньому усвідомивши цю істину можна прокласти «дорожню карту» взаємин сім'ї та Церкви. В Апостольському повчанні Святішого Отця Папи Івана Павла II «Сімейна спільнота» читаємо:

Подружжя і християнська сім'я будують Церкву. Оскільки в сім'ї людська особа не тільки народжується та поступово, завдяки вихованню, впроваджується до людської спільноти, але також через відродження Хрещенням і виховання у вірі впроваджується в Божу сім'ю, що нею є Церква. Таким чином у народженій із Таїнства сім'ї Церква знаходить свою колиску та місце, у якому [вона] входить у людські покоління, а вони – у Церкву⁷².

Натомість Катехизм УГКЦ «Христос наша Пасха» наголошує, що батьківство і материнство – це не лише прийняття дару життя, а виховання дитини насамперед власним прикладом чеснотливої поведінки⁷³.

Церква, в сімейному житті, обирає взірцем для наслідування Пресвяту Родину з Назарету. І заохочує християнські сім'ї наслідувати постать Обручника Йосифа та Пресвятої Діви Марії. Серед чеснот Пресвятої Родини, яких нам варто вчитися - любов, покора, мужність, працьовитість і жертівність. Існує цілий ряд документів Церкви, які наголошують на першості сім'ї у справі виховання дітей. Окремо слід пригадати «Хартію прав сім'ї», де мовиться, що сім'я – це :

⁷¹Мойсеюк Н *Педагогіка: навчальний посібник*. Київ 2009, розд.4. // <https://westudents.com.ua/glavy/49453-4-vzamodya-shkoli-sm-u-vihovann-dtey-ta-molod.html>

⁷² Іван Павло II *Сімейна спільнота : Апостольське повчання Святішого Отця папи Івана Павла II до єпископів, духовенства та вірних усієї Католицької церкви про завдання християнської сім'ї в сучасному світі*. Львів 2006, ч.2.

⁷³ Синод єпископів УГКЦ. *Катехизм УГКЦ «Христос – наша пасха»*. Львів 2012, 271.

«спільнота любові і солідарності, яка ідеально підходить для того, щоб прищеплювати і передавати культурні, етичні, соціальні, духовні та релігійні цінності, суттєво необхідні для розвитку і добробуту її членів і цілого суспільства»⁷⁴.

«Декларація про християнське виховання» акцентує:

...коли цього батьківського виховання бракує, важко заповнити його чимось іншим. Отже, на батьках лежить завдання – створити в сім'ї таку атмосферу, оживлену любов'ю й пошаною до Бога і людей, яка сприяла б повноцінному особистому й суспільному вихованню дітей. Тому сім'я є першою школою суспільних чеснот, яких потребує кожна спільнота⁷⁵.

Іван Павло II у своєму «Листі до сімей» навчає:

Виховання – унікальний процес, для якого дуже важливе взаємне спілкування людей. Вихователь – це особа, яка "народжує" у духовному значенні. З цієї точки зору виховання дітей можна вважати справжнім апостольством. Це живий засіб спілкування, який не лише породжує глибокі стосунки між вихователем і вихованцем, але й робить їх учасниками правди і любові, цієї кінцевої мети, до якої кожен покликаний Богом – Отцем, Сином і Святим Духом⁷⁶.

Не менш важливо наголосити, що Церква розглядає сім'ю як єдине місце, що створює можливість соціалізації її членів, адже вона є «місцем співпричетності, особливо необхідним в суспільстві, яке стає все більш індивідуалістичним місцем, де розвивається та виростає справжнє суспільство»⁷⁷.

До найголовніших речей, про які треба дбати кожній сім'ї і які принесуть добрі плоди у співпраці з Богом – є молитва, праця та діла милосердя для ближніх. Спільна домашня молитва християнської родини продовжує богослужіння Церкви. Християнська сім'я є живою клітиною Церкви, домашньою Церквою, яка молиться великою різноманітністю молитовних форм, через що її життя стає молитвою. Через цю різноманітність молитва у домашній Церкві стає живою дійсністю, засвідчує незвичайне і невичерпне багатство, з яким Дух Святий оживляє християнську молитву в різних потребах

⁷⁴Хартія прав сім'ї, 1983, Папська рада у справах сім'ї // Вибрані документи Католицької Церкви про шлюб та сім'ю. Від Лева XIII до Бенедикта XVI. 2008. Цит. за: Скрипнікова С. *Основні принципи католицького сімейного виховання* // Наука. Релігія. Суспільство. №4 (2009),162.

⁷⁵Декларація про християнське виховання, www.edu-ugcc.org.ua/resursy/dokumenty-katolytskoji-tserkvy/733-2/

⁷⁶Іван Павло II. *Лист до сімей Gratissimam Sane*. 1994 <https://ktds.org.ua/-/media/files/1/4/1450731159-ivan-pavlo-iilst-do-simei.doc>

⁷⁷Декларація про християнське виховання, www.edu-ugcc.org.ua/resursy/dokumenty-katolytskoji-tserkvy/733-2/

і ситуаціях життя⁷⁸.

Не менш важливими для сім'ї є участь у Божественній Літургії та Святих Тайнах. У Євхаристії християнська сім'я постійно оновлюється, знову і знову віднаходить основу своєї єдності із всією Церквою, з парохією, з іншими родинами та між членами своєї сім'ї⁷⁹.

Крім цього необхідним елементом розвитку сім'ї є спільна праця і спільний відпочинок. Спільна праця несе в собі важливий елемент виховання, а також нагоду для розвитку і зростання дітей та вправляння в чеснотах терпеливості і любові для батьків. Натомість спільний відпочинок, дає нагоду обдаровувати навзаєм один-одного спілкуванням і якісно проведеним часом, а також чинити діла милосердя для ближніх.

Отож, бачимо, що сім'я – це головний осередок для формування світогляду та духовно-моральних цінностей дитини. Першими катехитами в сім'ї є батьки, саме вони покликані власним прикладом, християнською поставою, зрілою подружньою любов'ю показувати добрий приклад дітям, передавати досвід і плекати ціннісні орієнтири.

2.2. Виховна місія Церкви та способи її реалізації.

Виховна місія Церкви як Матері й Учительки – в тому, щоб звіщати дорогу спасіння та допомагати зростати у Христі. Церква виховує своїх дітей через літургійне життя, впроваджує їх у глибину християнської віри через катехизу, живить їх Словом Божим та Тілом і Кров'ю Христовими. Водночас Церква створює католицькі школи різного рівня та університети для того, щоб наступні покоління могли зростати в християнській і громадянській свідомості й таким чином могли переображати культуру, в якій живуть⁸⁰.

⁷⁸ о. Білаш В. Три речі про які треба dbати кожній сім'ї // https://dc.lviv.ua/zhuttya_v_podruzzhzi/cholovk-v-podruzzhzh/2754-tri-rech-pro-yak-treba-dbati-kozhny-smyi.html

⁷⁹ о. Білаш В. Три речі про які треба dbати кожній сім'ї.

⁸⁰ Синод єпископів УГКЦ. Катехизм УГКЦ «Христос – наша насха». Львів 2012, 285.

Як бачимо, способами виховання, які використовує Церква є катехиза, літургійне життя, участь у Святих Тайнах. Натомість до осередків виховання належать католицькі школи та університети.

Катехиза – це виховання у вірі дітей, підлітків, дорослих, яке включає систематичне навчання християнської науки, метою якого є впровадити їх у повноту християнського життя⁸¹.

Катехиза – це суто церковна діяльність, бо Церква покликана бути вчителькою віри. Церква передає живу віру – джерело нового життя. Діючи так, вона відкриває себе як Мати дітей, народжених у Бозі дією Святого Духа. Церква вводить людей у свою велику родину⁸².

Катехизація є особливою формою проповідування Слова Божого в церковній спільноті, мета якого – привести людину до живої віри, яка реалізується одночасно через три функції: втаємничення, виховання і навчання⁸³. Катехиза складається з таких складових:

- проголошення Євангелія, щоб розбудити віру;
- апологетики, щоб аргументувати віру;
- практики християнського життя, щоб давати живе свідчення віри;
- уділювання таїнств, щоб віра давала плоди;
- участі в житті церковної спільноти, щоб скріплювати один одного у вірі;
- апостольського місійного свідчення віри і проповідування Євангелія⁸⁴;

Завданнями катехизації сім'ї є⁸⁵:

- допомагати сім'ї та кожному її члену пізнавати і прославляти Бога, єдиного у Пресвятій Трійці;

⁸¹Д-р. Ростислав Дутчак, ліц.с. Йосафата Кудла *Катехизація як виховання у вірі //Катехитика і християнська педагогіка. Досвід і перспективи. Матеріали конференції / упор. Дуда Н. та ін. Львів 2020, 42.*

⁸²Катехитична Комісія УГКЦ, *Катехитичний Правильник УГКЦ*. Львів 1999, 21.

⁸³*Катехитика і християнська педагогіка*, 43.

⁸⁴ R. Murawski. *Istotne funkcje katechezy // Noryzonty Wiary* 3 (1999) 6. Цит. за *Катехитика і християнська педагогіка*. 43.

⁸⁵ Катехитична Комісія УГКЦ, *Катехитичний Правильник УГКЦ*. Львів 1999. Цит. за: о. д-р Тимчишин Б. *Катехизація сім'ї // Катехитика і християнська педагогіка*, 191.

- виховувати літургійно і готувати до участі в таїнствах, а також сприяти батькам у приготуванні дітей до прийняття таїнств християнського втаємничення, а згодом і розпізнання свого покликання;
- виховувати морально батьків і дітей, а також дітей через батьків, їхніх перших катехитів;
- стати школою домашньої молитви та читання Святого Письма;
- укріплювати сімейну спільноту, та допомагати аби в подружжі, між їхніми дітьми і рідними, не згасла родинна любов;
- заохочувати усіх членів родини до активного служіння та християнського свідчення для блага суспільства;
- навчати благодійності та жертвовності щодо потребуючих;
- бути школою екуменічного єднання;
- стати надійним фундаментом сім'ї, як домашньої церкви, покликаної бути благовісницею Божого спасіння і свідченням Євангелія радості для людства;
- супроводжувати сім'ю у кризах, стражданнях, не залишати на одинці з викликами сучасності;

У Конституції про святу літургію II Ватиканського собору зазначено, що літургія відіграє важливу катехитичну функцію. Літургія, як «перше і необхідне джерело християнського духа», є «постійною катехизою Церкви», «невичерпним джерелом катехизи», та «дорогоцінною катехизою в дії»⁸⁶.

До методів літургійної катехизи належать⁸⁷:

- спільна молитва (індивідуальне або спільне укладання молитов);
- молитовні роздуми (перед іконою, урочисте читання уривку Святого Письма);
- Божественна Літургія для групи;
- Побожні народні практики (Хресна дорога, молебень до Богородиці та до Христа);

⁸⁶ о. ліц. Анастасій Андрій Кабаль *Літургійна катехиза // Катехитика і християнська педагогіка. Досвід і перспективи. Матеріали конференції / упор. Дуда Н. та ін. Львів 2020, 117.*

⁸⁷ *Катехитика і християнська педагогіка, 123-124.*

- проща;

Божественна літургія є джерелом духовного життя східних християн. Літургія – це місце богоявлення і преображення, місце, де Бог зустрічається з людиною, коли вона бере участь у тайні відкуплення. Все літургійне життя східних християн просякнуте воскресінням. Літургійний цикл свят і постів цілого року невідривно пов'язаний з Євангелієм. Воскресіння надає життю нового значення. Воно займає центральне місце у житті Церкви: кожна неділя є Пасхою, а кожна літургія святкує воскресіння⁸⁸.

Недільні школи, створені при парафіях покликані реалізовувати мету катехизи таким чином:

- допомагати пароху у вишколі учнів через посередництво в катехитичному навчанні та євангелізації;
- заохочувати учнів брати активну участь у парохіяльному житті та у різного роду християнських практиках;
- ознайомлювати учнів з предметами гуманітарного циклу, необхідними для формування цілісної особистості;
- вести навчання згідно з програмою, затвердженою церковною владою⁸⁹.

Оскільки недільні школи є церковними, отже, вони належать до певних парохій, які також мають великий вплив на християнське виховання своїх дітей. Таке християнське середовище стає живим і постійним місцем зростання духовності, плекання духовних цінностей. Парохія робить значний внесок у християнське виховання сім'ї, проводячи спільні прощі, реколекції для сімей, відпочинок, організовуючи семінари, бесіди, зустрічі. Головним координатором цих діяльностей під опікою пароха є недільна школа, яка відповідає не тільки за духовне виховання в стінах школи, але і за формування духовності поза її межами⁹⁰.

Католицькі школи – це навчальні заклади загальноосвітнього рівня, які

⁸⁸ Катехитичний Правильник УГКЦ, 39.

⁸⁹ Катехитичний Правильник УГКЦ, 67.

⁹⁰ Марко В. Формування християнських цінностей дітей молодшого шкільного віку у співпраці недільної школи, церкви і сім'ї // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. Вип.1 (2013), 143. http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2013_1_16.

надають пріоритет вихованню учнів на основі християнської віри і християнського співжиття, що забезпечується разом з іншими формами навчання на основі християнської культури. Завданням католицьких шкіл є духовне, особистісне, гуманне і суспільне виховання молоді, а також створення атмосфери свободи і любові, сповнених євангельським духом, так, щоб уся людська культура була зорієнтована на Добру Новину про Христове спасіння⁹¹.

В «Декларації про виховання» підкреслено значення католицької школи у вихованні дітей:

Присутність Церкви у шкільній сфері виявляється перед усім через католицьку школу. Вона не менше, ніж інші школи має на меті культурне й гуманне виховання молоді. Її особливим завданням є створити у шкільній спільноті атмосферу, оживлену євангельським духом свободи і любові, допомагати підліткам, щоб вони, розвиваючи власну особистість, зростали як нове створіння, яким вони стали через хрещення, щоб, зрештою, всю людську культуру розбудувати відповідно до благовісті спасіння, – так, щоб знання про світ, життя й людину, що їх учні поступово отримують, були освітлені вірою⁹².

Бачимо, що католицькі школи є важливими центрами духовно-морального виховання дітей та їхнього становлення як зрілих та глибоко духовних особистостей. Прикладом таких освітніх закладів слугують «Католицький ліцей «Школа Святої Софії», «Центр професійної освіти Боско», НВК «Школа-гімназія Шептицьких», Колегіум для дівчат «Знамення».

Важливо відзначити, що Церква, піднімаючи найбільш актуальні питання виховання, хоча і віддає їх сферу до компетенції сім'ї, але не обмежується цим, намагаючись допомогти у цій справі родині, і пропонує свою допомогу, власне запроваджуючи католицькі школи, недільні школи, католицькі вищі навчальні заклади⁹³.

Батьки – це перші, але не єдині вихователі своїх дітей. Отже, вони повинні відповідально здійснювати виховання у тісній і чуйній співпраці з громадськими і церковними організаціями. Сама наявність громадської і церковної спільноти вимагає ширшої і чіткішої діяльності, яка є наслідком організованої співпраці різних суб'єктів виховання. Усі вони необхідні, навіть якщо кожен з них відіграє роль і робить належний внесок в межах власної

⁹¹ Катехитичний Правильник УГКЦ, 68.

⁹² Декларація про християнське виховання, www.edu-ugcc.org.ua/resursy/dokumenty-katolytskoji-tserkvy/733-2/

⁹³ Скрипнікова С. Основні принципи католицького сімейного виховання // Наука. Релігія. Суспільство. №4 (2009), 166.

компетенції. Батьки мають право обирати інструменти формування, відповідно до своїх переконань і шукати такі засоби, які допоможуть їм виконувати обов'язок вихователів, включаючи духовну і релігійну сфери⁹⁴.

Отже, католицький підхід до справи сімейного виховання передбачає таке співробітництво сім'ї, Церкви та громадянського суспільства, при якому останні два інститути визнають повною мірою природне право родини на здійснення цього завдання та покликані всіляко їй допомагати, адже родина розглядається католицькою церквою як особлива спільнота, яку сам Бог надихає до народження дітей, а тому вона має невід'ємне право на їх виховання, включаючи право обирати різні виховні моделі, в тому числі релігійні. При цьому перед вихователями ставиться завдання формування гармонійно розвинутої особистості, з огляду на її найвищу ціль та одночасно на благо всього суспільства. Досягнення такої цілі виступає можливим лише у міцному сімейному союзі, заснованому в атмосфері взаємодовіри, любові та правди⁹⁵.

2.3. Взаємодія сім'ї та школи як важлива умова ефективності виховного процесу.

Єдність сім'ї і школи відіграє важливу роль у вирішенні завдань всебічного розвитку особистості та у вихованні школяра. Адже саме в сім'ї найбільше виховується людина укладом спільного життя: побутом, працею, традиціями, звичаями. Саме в сім'ї дитина засвоює такі загальнолюдські поняття, як добро і зло, правда і кривда, корисне і шкідливе, тобто її морально-етичні принципи, на яких споконвіку ґрунтується педагогічний досвід.

Закон України «Про загальну середню освіту» серед ключових завдань середньої освіти подає⁹⁶:

⁹⁴ *Компендіум соціальної доктрини церкви* Коваленко Л.(ред).Київ 2008, 160.

⁹⁵ Скрипнікова С. *Основні принципи католицького сімейного виховання*, 166.

⁹⁶ Закон України «Про загальну середню освіту» // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/651-14#Text>

- виховання громадянина України;
- формування особистості учня, розвиток його здібностей та обдарувань, наукового світогляду;
- виконання вимог Державного стандарту загальної середньої освіти, підготовка учнів до подальшої освіти та трудової діяльності;
- виховання в учнів поваги до Конституції України, державних символів України, прав і свобод людини, почуття власної гідності, відповідальності за свої дії перед законом;
- виховання шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій та звичаїв, державної мови, національних цінностей українського народу;

Загальна середня освіта є цілеспрямованим процесом оволодіння систематизованими знаннями про природу, людину, суспільство, культуру, виробництво засобами пізнавальної і практичної діяльності. Її результатом є інтелектуальний, соціальний і фізичний розвиток особистості як основа для подальшої освіти і трудової діяльності. Вона є обов'язковою основною складовою безперервної освіти⁹⁷.

На даний час шкільна освіта в Україні перебуває на етапі реформування. Зокрема, у вересні 2017 року було ухвалено новий Закон «Про освіту», який регулює основні засади нової освітньої системи. На черзі – ухвалення нового закону «Про загальну середню освіту», який більш детально розкриє зміни, закладені реформою. Нова українська школа – це ключова реформа Міністерства освіти і науки. Головна мета – створити школу, в якій буде приємно навчатись і яка даватиме учням не тільки знання, як це відбувається зараз, а й уміння застосовувати їх у повсякденному житті⁹⁸.

Один із принципів Нової української школи – партнерство, у тому числі – між школою та батьками. Батьки можуть створювати свої органи громадського самоврядування, а отже – впливати на

⁹⁷ Фіцула М. *Педагогіка: навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти*. Київ 2002, р.2.

⁹⁸ *Нова Українська Школа* // <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>

освітній та виховний процеси. Співпраця між усіма учасниками освітнього процесу – учителів, учнів, адміністрацій та батьків – наріжний камінь, який допоможе досягти всіх інших результатів. Адже тільки так можливо втілити головну мету: змінити освітнє середовище, впровадити навчання для життя⁹⁹.

Важливо підкреслити, що єдність виховної діяльності школи і сім'ї досягається лише тоді, коли колектив педагогів і батьків об'єднує¹⁰⁰:

- чітке розуміння мети і завдань виховання, взаємне прагнення до їх виконання;
- органічний взаємозв'язок виховання в школі та сім'ї;
- постійний і систематичний контакт школи і сім'ї;
- активна участь батьків у роботі школи;
- плановість спільної діяльності;
- поєднання і взаємозв'язок колективних та індивідуальних форм роботи;
- чітка координація і контроль, як збоку школи, так збоку сім'ї;
- урахування вікових і соціально-психологічних особливостей учнів;
- індивідуальний підхід до учні;

Варто також наголосити, що спільна робота школи і родини ґрунтується на принципах гуманістичної педагогіки:

- принцип **пріоритетності** підкреслює величезне значення сім'ї у фізичному й духовному становленні особистості й суспільства. Родинне виховання є природною і постійно діючою ланкою виховання. У сім'ї закладається основа особистості: її світогляд, національна самобутність, моральність та інші важливі якості і властивості;
- принцип громадянськості ґрунтується на усвідомленні педагогами і батьками місця кожної сім'ї у суспільно-державній системі. Родина є основою держави. Родина, рід, родовід, народ - поняття, що розкривають

⁹⁹ Нова Українська Школа // <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>

¹⁰⁰ Марушкевич А.А. та ін. *Родинна педагогіка: Навчально-методичний посібник*. Київ 2002, 114.

природний шлях розвитку кожної дитини, формування її національної свідомості й громадянської зрілості;

- принцип **демократизму** означає встановлення партнерських взаємин між школою і сім'єю у вихованні дітей. Сьогодні батьки можуть брати участь у вирішенні тих питань, до яких традиційно їх не допускали, - вибору предметів для навчання, визначення обсягів їх вивчення, складання навчальних планів, зміни термінів і тривалості навчальних семестрів і канікул, вибору профілю школи, виробленню внутрішкільних статутів, розробці системи заходів по забезпеченню дисципліни, тощо;
- принцип **гуманізації** взаємин педагогів і батьків полягає у взаємоповазі, прояві довіри, неприпустимості грубого втручання в життя сім'ї, опору на позитивні якості дитини;
- принцип **ретроспективності** орієнтує на осмислення і використання історичного досвіду виховання в українській родині. Цей досвід повинен використовуватись, насамперед, для виховання поваги і відданості своїм батькам, сім'ї, родині; розуміння і відчуття духовної єдності поколінь; формування національної гідності і честі, основ вселюдської і народної моралі¹⁰¹;

Шкільно-сімейне виховання дає змогу добре виховати молоде покоління. Без виховання дітей, без активної участі батька і матері в житті школи, без постійного духовного спілкування і взаємного духовного збагачення дорослих і дітей неможлива сама сім'я як первинний осередок суспільства, неможлива школа як найважливіший навчально-виховний заклад і неможливий моральний прогрес суспільства¹⁰².

Важливо усвідомлювати, що співпраця сім'ї та школи це постійний пошук якісних і результативних способів комунікації, це діалог від якого

¹⁰¹ Мойсеюк Н *Педагогіка: навчальний посібник*. Київ 2009, розд.4. // <https://westudents.com.ua/glavy/49453-4-vzamodya-shkoli-sm-u-vihovann-dtey-ta-molod.html>

¹⁰² Семез А., Семез Л. В. *О. Сухомлинський про взаємодію школи та сім'ї у вихованні моральних цінностей школярів. Наукові записки*. Т. 2 (2013), 316.

залежить формування конструктивної форми співпраці, яка в свою чергу покликана творити простір довіри, взаємодопомоги і поваги. Не має жодного сумніву, що сім'я і школа потребують спільних рішень, спільних моделей поведінки і підходів у вихованні дітей. Батьки мають побачити, що школа є їхнім союзником, і також прагне бачити їхню дитину успішною і розвинутою особистістю, і навпаки, батьки мають в різний спосіб підтримувати авторитет школи.

Вище ми окреслили принципи, які сприяють ефективній співпраці між батьками та педагогами, це зокрема принцип пріоритетності, демократизму, гуманізації та ретроспективності.

Розділ III. ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ СПІВПРАЦІ СІМ'Ї, ШКОЛИ ТА ЦЕРКВИ

В третьому розділі роботи розглянуто педагогічні умови, які здатні забезпечити якісну та плідну співпрацю сім'ї, школи та Церкви, а також на основі емпіричного дослідження запропоновано ефективні шляхи співпраці між сім'єю, Церквою та школою для створення можливості застосування підлітками на практиці духовно-моральних знань.

3.1. Педагогічні умови співпраці сім'ї, школи і Церкви.

Виховання ґрунтується на трьох складових: діяльності, спілкуванні, взаєминах¹⁰³. Для того аби педагогічні умови були ефективними, вони мають забезпечувати наявність цих трьох складових.

Сім'я, школа та Церква – це три ключові інституції, які творять середовище формування особистості дитини, підлітка зокрема. В другому

¹⁰³ Скрипченко О.В. та ін. *Вікова та педагогічна психологія*. Київ 2019, 340.

розділі нашої праці ми розкрили роль та місце кожної з них у виховному процесі та показали нішу відповідальності кожного суб'єкта.

Фактично, педагогічні умови співпраці сім'ї, школи та Церкви, – це будівництво взаємин, адже взаємини формують виховне середовище¹⁰⁴. Тож ми аналізуємо якими мають бути ці взаємини аби духовно-моральне виховання підлітків було плідним та ефективним. Ефективність наявних педагогічних умов апробується через реалізовані цілі та завдання. Іншими словами, самі педагогічні умови є чинниками, які сприяють досягненню цілей, і впливають на процес творення простору співпраці сім'ї, школи і Церкви.

На нашу думку, аби визначити необхідні і достатні педагогічні умови та підвищити рівень ефективності їх застосування, необхідним є диференційований підхід та їх локальне застосування. Це означає, що важливо в індивідуальному порядку, в конкретному середовищі та просторі визначити набір педагогічних умов, які стануть ефективним інструментарієм для досягнення поставлених цілей та завдань.

В процесі вивчення питання співпраці суб'єктів, які є ключовими у духовно-моральному вихованні дітей, зокрема підлітків, ми виокремили ряд необхідних педагогічних умов, які на нашу думку є фундаментальними:

1. Систематичний та послідовний характер застосування засобів комунікації з метою формування співпраці сім'ї, школи та Церкви

Кожний знає, що в сучасному світі особливо цінують комунікабельних людей, які вміють будувати діалог, донести думку, відстояти власну позицію. Давньогрецький філософ Платон казав: «Заговори, щоб я тебе побачив». Для того, щоб будувати ефективну співпрацю між людьми або окремими інституціями необхідною умовою є відкритість до діалогу на усіх рівнях. Більшість вчених трактує спілкування як специфічний засіб взаємодії та взаємовпливу людей один на одного. З допомогою спілкування відбувається обмін інформацією, а також процес взаємного двостороннього розвитку й

¹⁰⁴ о. Майба П. «Ціннісно орієнтоване навчання в школі». Освітній форум «Бути, щоб допомогти стати: зростати самому – формувати інших». // <https://www.youtube.com/watch?v=le3nMFenE2k>

формування світогляду, поглядів, почуттів і переконань, установок і поведінки, тобто духовне і моральне становлення особистості в цілому¹⁰⁵.

Серед функцій спілкування варто назвати такі:

- комунікативна – забезпечує зв'язки між людьми;
- інформативна – сприяє духовному збагаченню людей знаннями, уміннями, навичками;
- релігійна – забезпечення колективної та особистої взаємодії з Богом на основі віри в безсмертя душі та надії на спасіння;
- психотерапевтична – дає можливість підготовленим та обдарованим індивідам впливати на інших;
- гедоністична – забезпечує відчуття людиною в процесі спілкування духовного задоволення;
- морально-естетична – духовне задоволення гуманними вчинками, переживання почуття краси¹⁰⁶;

Андрія Закалюк, керівник управління освіти міста Львова, виокремлює необхідні складові для комунікації між адміністрацією школи та батьками учнів:

- довіра як основа для співпраці;
- відкритість до діалогу;
- максимальне інформування батьків;
- повага, відкинення стереотипів¹⁰⁷;

Для якісного діалогу з батьками важливо спілкуватися не лише коли трапляється кризова ситуація. Батьки мають розуміти, що адміністрація школи та педагоги є їхніми союзниками, адже мета в усіх спільна – виховання та навчання дітей, сприяння формуванню стійких морально-духовних цінностей особистості дитини. Проте, якщо трапилася кризова ситуація, важливо по-

¹⁰⁵ Марушкевич А. та ін. *Родинна педагогіка: Навчально-методичний посібник*. Київ 2002, 108.

¹⁰⁶ Марушкевич А. та ін. *Родинна педагогіка: Навчально-методичний посібник*. Київ 2002, 108.

¹⁰⁷ Закалюк А. *Налагодження ефективної співпраці батьків та адміністрації школи. Освітній форум "Бути, щоб допомогти стати: зростати самому – формувати інших."* // https://www.youtube.com/watch?v=jBkD_e0_nQ8

перше, не відкладати її вирішення, по-друге, розглядати кожну з них в індивідуальному порядку.

Важливим елементом формування діалогу довіри на наш погляд є відкинення певних стереотипів з обох сторін, вияв поваги. Школа справедливо вимагає, щоб сім'я зміцнювала її авторитет в очах дітей. Але і школа покликана зміцнювати авторитет сім'ї в очах дітей. Це один із основних принципів взаємовідносин школи і сім'ї¹⁰⁸.

Ще одним важливим елементом для плекання довіри у спілкуванні є залученість батьків. Це означає транслювати і втілювати на практиці думку про спільну відповідальність батьків та педагогів. Залученість може проявлятися в різній формі. Серед інших варто згадати батьківський комітет, батьківські клуби, тематичні тренінги, проведення профорієнтаційних зустрічей (батьки діляться досвідом своєї професії), тощо.

2. Творення єдиного ціннісного простору для формування відповідного виховного середовища

Ядром успіху в будь-якому його вимірі є спільні цінності. Це працює, коли ми говоримо про сім'ю як найменшу клітину суспільства, і це працює, коли ми говоримо про державу. Перш ніж реалізувати економічний потенціал, необхідно закласти міцний фундамент цінностей.

Християнські цінності посідають найвище місце серед усіх цінностей людини, які супроводжують її на дорозі до святості. Християнська релігія явила людям шкалу цінностей, яка має лежати в основі виховання, а саме:

- цінність людського життя;
- цінність внутрішньої свободи;
- цінність вільного вибору;

¹⁰⁸ Семез А., Семез Л. В. О. Сухомлинський про взаємодію школи та сім'ї у вихованні моральних цінностей школярів. Наукові записки. Т. 2 (2013) 312.

- рівність усіх людей¹⁰⁹;

Головними осередками плекання християнських цінностей безперечно є сім'я, школа та церква. Саме у них формується християнський світогляд дитини, розвивається її духовність.

Справжнє виховання – каже отець Петро Майба – це дати можливість дитині проявитися, створити нагоду проявити цінності. Ділимося його баченням ціннісно орієнтованого навчання в школі:

- цінності на основі яких об'єднується навчально-виховна структура;
- цінності будують стосунки, а стосунки основа всього;
- стосунки формують виховне середовище;
- важливість виховного супроводу¹¹⁰;

Ще одним надзвичайно важливим елементом успішної співпраці є стосунки – батьки-діти, вчитель-учень. В книзі «Від батька до сина» автор Франко Нембріні пише, що якість стосунків це – клей за допомогою якого, ти долучаєшся до того, що говорить тобі інша людина.

На нашу думку, для ефективної співпраці сім'ї, школи та Церкви необхідними є спільні цінності батьків та педагогів (катехитів), спільне бачення потреб підлітків та викликів, які необхідно долати, і будовання діалогу, міжособистісного спілкування. Таким середовищем є католицькі школи. “Декларація про християнське виховання” так окреслює значення католицької школи:

Присутність Церкви у шкільній сфері виявляється перед усім через католицьку школу. Вона не менше, ніж інші школи має на меті культурне й гуманне виховання молоді. Її особливим завданням є створити у шкільній спільноті атмосферу, оживлену євангельським духом свободи і любові, допомагати підліткам, щоб вони, розвиваючи власну особистість, зростали як нове створіння, яким вони стали через хрещення, щоб, зрештою, всю людську культуру розбудувати відповідно до благовісті спасіння, – так, щоб знання про світ, життя й людину, що їх учні поступово отримують, були освітлені вірою¹¹¹.

¹⁰⁹ Марко В. *Формування християнських цінностей в дітей молодшого шкільного віку у співпраці недільної школи, Церкви і сім'ї* // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. Вип.1 (2013) 139.

¹¹⁰ о. Майба П. “Ціннісно орієнтоване навчання в школі”. Освітній форум “Бути, щоб допомогти стати: зростати самому – формувати інших”. // <https://www.youtube.com/watch?v=le3nMFenE2k>

¹¹¹ Декларація про християнське виховання, www.edu-ugcc.org.ua/resursy/dokumenty-katolytskoji-tserkvy/733-2/

Розглянемо приклади творення такого середовища. Успіх є можливим якщо суб'єкти співпраці, в даному випадку – сім'я, школа і Церква мають спільне бачення духовно-морального виховання підлітків, спільним фундаментом служить християнський світогляд. Навколо нього вибудовується стратегія виховання. Головну роль відводимо сім'ї, як ключовому осередку формування особистості, яка є відповідальною за виховання.

У Львові прикладом може слугувати «Школа-гімназія Святої Софії». Школа Святої Софії є першою початковою греко-католицькою школою України. Вона була заснована 2001 р.Б. з благословення Владик УГКЦ Блаженнішого Любомира і Преосвященного Юліана Вороновського та при тісній співпраці зі Святопокровським жіночим монастирем Студійського Уставу УГКЦ. Серед ключових принципів школи – виховання на основі цінностей. Це, насамперед, орієнтація на самореалізацію та правильний вибір життєвого шляху, адже саме християнські цінності, які сповідує школа, допомагають розкритися та всебічно розвиватися кожній маленькій людині, а також здобути необхідні знання та вміння, щоб зайняти своє місце у суспільстві.

“Школа-гімназія Святої Софії” прагне розділити з батьками відповідальність за творення особистості з сильною життєвою позицією, яка має міцне моральне коріння, національну ідентичність, а тому зможе прийняти будь-які виклики сьогодення й будувати своїми ділами середовище справедливості, любові та добра¹¹².

Ще одним прикладом успішної праці у творенні ціннісного середовища є “Школа-гімназія Шептицьких”, один з навчальних закладів яким опікуються отці Салезіяни в Україні. Салезіяни почали впровадження “Запобіжної виховної системи” Святого Дон Боско, яка ґрунтується на певних вимогах: створити добре родинне середовище, завжди супроводжувати своїх вихованців у процесі

¹¹² Школа гімназія Святої Софії <https://shkolyar.org.ua/school/lviv/shkola-gimnazia-svatoi-sophii-lviv.html>

їхнього особистісного зростання, підбадьорюючи, підказуючи правильний шлях.

Цей метод виховання дитини не передбачає використання примусу, але звертає увагу на той потенціал добра, який дитина має у своєму серці. Метою навчально-виховного процесу в школі є християнське виховання: “Любити Бога, любити іншу особу, любити свої повсякденні обов’язки”¹¹³.

3. Застосування отриманих знань морально-духовного характеру і можливості трансформування їх в особистісні переконання¹¹⁴

Варто підкреслити, що застосування отриманих підлітками знань морально-духовного характеру є умовою насамперед для формування стійких моральних переконань, але не лише це. Нас цікавлять насамперед умови які забезпечать продуктивну співпрацю сім’ї, школи і Церкви. Можливість сформувати стійкі особисті переконання забезпечується в ціннісному середовищі. А творення ціннісного середовища, в свою чергу, можливе в межах якісної співпраці сім’ї, школи та Церкви.

Марко Вікторія говорить про таке поняття як духовність середовища, яке на наш погляд є близьким за значенням з поняттям ціннісне середовище. Духовність середовища, в якому перебуває людина, має свій відбиток на її духовному становленні та сприяє духовному розвитку особистості. Духовне виховання зумовлює гармонійне поєднання усіх напрямів виховання: морального, національного, естетичного, фізичного, трудового та ін. Своє втілення вони знаходять у християнській педагогіці, яка розкриває цілісний процес духовного творення людини. Інститутами духовного виховання є сім’я, школа та церква як скарбниця духовних цінностей, осередок діалогу взаємозбагачення різних культур¹¹⁵.

¹¹³ Филипів М. *Історія заснування, становлення та розвитку НВК Школи-гімназії Шептицьких* <https://www.edu-ugcc.org.ua/mariya-fylypiv-istoriya-zasnuvannya-stanovlennya-ta-rozvytku-nvk-shkoly-himnaziji-sheptytskyh/>

¹¹⁴ Марко В. *Духовне виховання дітей молодшого шкільного віку в недільних школах*. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка 2013,12.

¹¹⁵ Марко В. *Духовне виховання дітей молодшого шкільного віку в недільних школах*, 16.

Реалізація цієї умови можлива в межах католицьких та катехитичних шкіл, робота яких дає змогу залучати підлітків у різні види діяльності: релігійну (участь у Літургії, Святих Таїнствах, читання Святого Письма, зустрічі вівтарної чи марійської дружин), благодійну (участь в підготовці акції для дітей-сиріт до дня Святого Миколая), національну (участь у вшануванні пам'яті жертв (участь у Літургії, Святих Таїнствах, читання Святого Письма, зустрічі вівтарної чи марійської дружин), благодійну (участь в підготовці акції для дітей-сиріт до дня Святого Миколая), національну (участь у вшануванні пам'яті жертв Голодомору, вечорі повстанських пісень), рекреаційну (літні табори, екскурсії, прощі, пікніки, перегляд фільмів духовної тематики), естетичну (участь в образотворчих, драматичних гуртках, гуртках іконопису і літургійного співу).

4. Формування якісно облаштованого та доступного навчально-виховного простору

Коли говоримо про простір, то маємо на увазі, вочевидь, не лише стіни. Серед головних критеріїв якісно організованого простору ключовими є безпека і доступність. Корисним на нашу думку, в даному випадку, є проєкт який реалізовує Міністерство освіти і науки щоб трансформувати простір шкіл через призму людиноцентричності і безбар'єрності, при цьому керуючись 12-ма принципами. Наприклад, питання безпеки стоїть особливо гостро в умовах війни, а також безбар'єрність, яку реалізовується авторами проєкту через доступну навігацію на прилеглих шляхах, доріжки з рівним покриттям, нормативний пандус чи підйомник, тактильну мапу поверхів та навігацію, відсутність порогів, наявність ліфтів, тощо¹¹⁶. Розуміємо, що українські школи загалом, і католицькі школи зокрема, потребують якісних трансформацій в питаннях організації простору.

Так католицька школа, – коли вона відкрита, як і має бути, до умов сучасного світу, – успішно виховує своїх учнів для праці на благо земної

¹¹⁶Трансформація радянських шкіл в Україні: 5 пілотів у деокупованих областях <https://projects.bcl.com.ua/projects/schools/>

держави й готує до служіння задля поширення Царства Божого, щоб вони, ведучи зразкове й апостольське життя, стали ніби закваскою для людського суспільства¹¹⁷. Церква прагне і докладає зусиль щоб давати відповіді на актуальні виклики, які стоять перед освітнім середовищем, зокрема і в питанні підходу до організації навчального простору.

Ще один із запропонованих принципів трансформації школи звучить так – будівля школи, як учитель. Тут мова йде про те, що простори повинні створювати умови для підтримки дитячої допитливості та залученості, тому функції просторів стають багатошаровими. Наприклад, бібліотека в загальному публічному просторі доступна для всіх. Це спонукає учнів користуватись цим простором частіше. Їдальня працює як місце зборів та зустрічей між уроками. Це об'єднує спільноту, розмиваючи ієрархію між персоналом та учнями¹¹⁸.

Крім того важливими аспектами освітнього простору є естетична і навчальна складова. Адже простір може і має бути елементом виховання і навчання. Наприклад, наявність в класах розп'яття чи ікони, плекає християнську поставу учнів, окреслює приналежність особи до християнського світосприйняття. Або портрет Кобзаря на стіні, книжковий куточок, малюнки учнів, художні виставки, тощо – творять літературні, мистецькі, естетичні погляди майбутніх дорослих.

Дитина навчається не тільки від вчителів. Шкільні простори мають створювати умови для різноманітних досвідів, які є потужним інструментом розвитку¹¹⁹.

Варто наголосити, для ефективної співпраці необхідним є диференційований підхід та локальне застосування педагогічних умов, разом з тим ми виокремили саме ті педагогічні умови, які вважаємо фундаментальним та універсальним інструментарієм співпраці. До таких належить:

¹¹⁷ Декларація про християнське виховання, www.edu-ugcc.org.ua/resursy/dokumenty-katolytskoji-tserkvy/733-2/

¹¹⁸ Трансформація радянських шкіл в Україні: 5 пілотів у деокупованих областях <https://projects.bcl.com.ua/projects/schools/>

¹¹⁹ Трансформація радянських шкіл в Україні: 5 пілотів у деокупованих областях // <https://projects.bcl.com.ua/projects/schools/>

- систематичний та послідовний характер застосування засобів комунікації з метою формування співпраці сім'ї, школи та Церкви;
- творення єдиного ціннісного простору для формування відповідного виховного середовища;
- застосування отриманих знань морально-духовного характеру і можливості трансформування їх в особистісні переконання;
- формування якісно облаштованого та доступного навчально-виховного простору.

3.2. Емпіричне дослідження педагогічних умов, необхідних для якісної співпраці сім'ї, школи та Церкви в духовно-моральному вихованні підлітків

Нами було розроблено анкету та проведено онлайн-опитування батьків з метою з'ясування їхнього ставлення до необхідності реалізації духовно-морального виховання дітей-підлітків та усвідомлення необхідності залучення до цього процесу школи та Церкви. Розроблена анкета містила такі запитання:

1. Вік респондента.
2. Вік дитини.
3. Наскільки важливим, на Вашу думку, є духовно-моральне виховання підлітків?
4. Хто, на Ваше переконання, відіграє головну роль у вихованні?
5. Як ви оцінюєте співпрацю сім'ї та школи у духовно-моральному вихованні підлітків ?
6. Як ви оцінюєте співпрацю сім'ї та Церкви у духовно-моральному вихованні підлітків ?
7. Які умови, на Вашу думку, є необхідними для ефективної співпраці сім'ї, школи та Церкви в духовно-моральному вихованні підлітків ?

Це опитування проводилося серед батьків підлітків. Межі підліткового віку, взяті за основу, – 12–17 років. В опитуванні взяли участь 100 респондентів. Нижче подаємо отримані результати.

1. Ваш вік.

100 відповідей

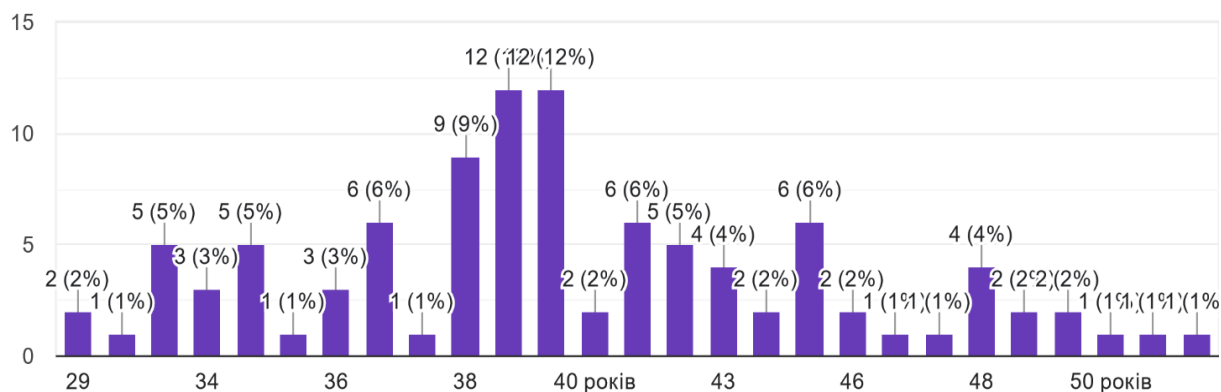

Рис. 1.1. Вікова структура респондентів

2. Вік дитини.

100 відповідей

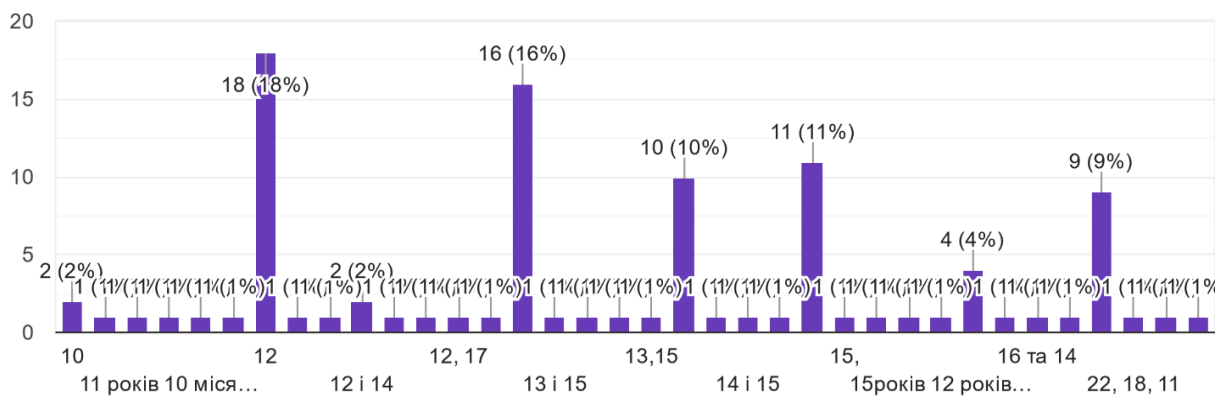

Рис. 1.2. Вікова структура підлітків

З рис. 1.1 бачимо, що вікові межі батьків, які взяли участь в опитуванні, становлять 29–50 років. Це та категорія, яка за підсумками нашого опитування потребує супроводу у вихованні підлітків.

3. Наскільки важливим є духовно-моральне виховання підлітків.

100 відповідей

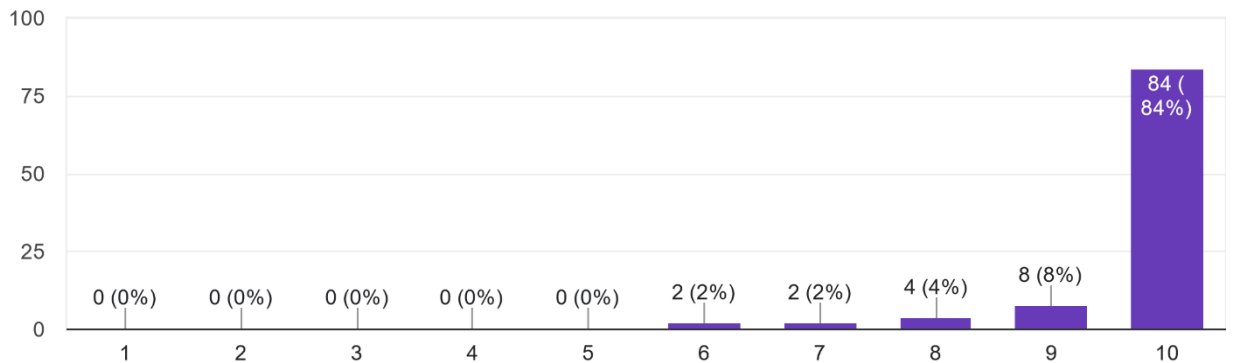

Рис.1.3. Важливість духовно-морального виховання

Відрядно, що усі батьки чітко усвідомлюють важливість морально-духовного виховання дітей в сучасних умовах. 84% респондентів оцінили цю важливість на 10-бальною шкалою найвищим балом.

4.Хто відіграє головну роль у вихованні?

100 відповідей

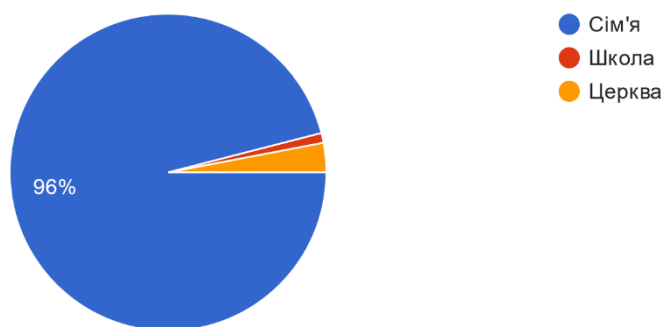

Рис. 1.4. Головна роль у вихованні

Як видно з рис. 1.4 96 % респондентів одностайні в розумінні провідної ролі сім'ї у вихованні в цілому, і духовно-моральному вихованні зокрема. Це демонструє зрілу позицію батьків, усвідомлення відповідальності, готовність долучатися до ініціатив, запропонованих школою і Церквою, при цьому залишаючись ключовою ланкою виховного процесу.

Батькам було також запропоновано оцінити за 10-бальною шкалою рівень співпраці сім'ї та школи, а також сім'ї та Церкви у духовно-моральному вихованні підлітків.

5. Як ви оцінюєте співпрацю сім'ї та школи у духовно-моральному вихованні підлітків ?

100 відповідей

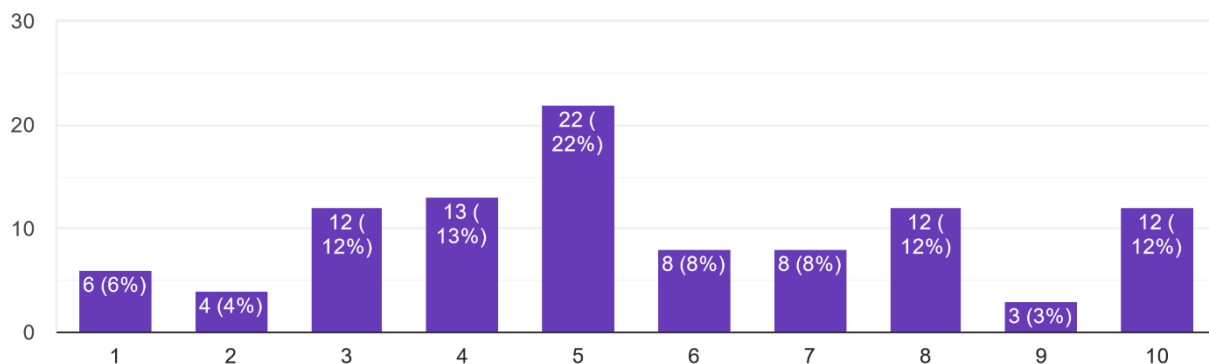

Рис. 1.5. Оцінка рівня співпраці сім'ї та школи у духовно-моральному вихованні підлітків

Варто відзначити, що оцінка рівня співпраці сім'ї та школи є дещо нижчою у порівнянні з оцінкою рівня співпраці сім'ї та Церкви. Як видно з рис. 1.5, найбільша кількість респондентів 22% вважають рівень співпраці середнім і за 10-ти бальною шкалою поставила оцінку – 5, ще 12% респондентів вважають рівень співпраці сім'ї та школи надзвичайно високим, оцінивши його найвищим балом – 10.

Якщо говорити про співпрацю сім'ї з Церквою, то з рис. 1.6 помітно, що тут відсоток респондентів, які оцінюють рівень співпраці найвищим балом, становить 37%, на 5 балів таку співпрацю оцінили 10% респондентів, один бал поставили 2% опитаних батьків.

6. Як ви оцінюєте співпрацю сім'ї та Церкви у духовно-моральному вихованні підлітків ?
100 відповідей

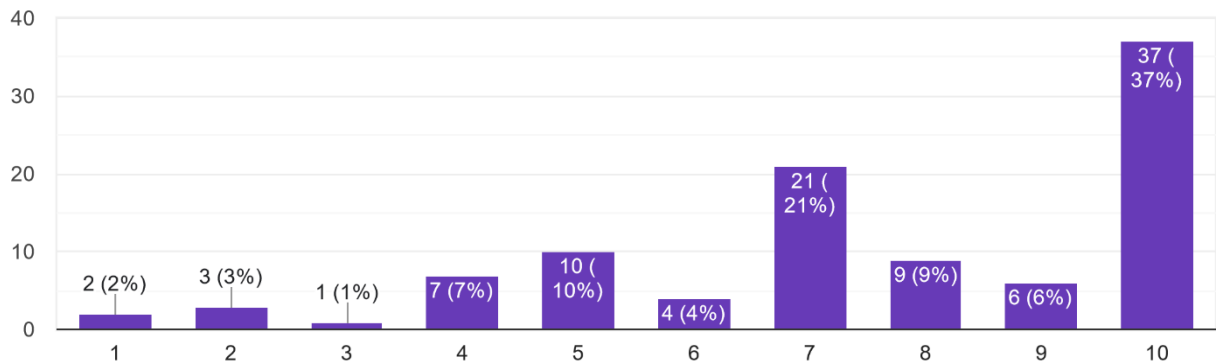

Рис. 1.6. Оцінка рівня співпраці сім'ї та Церкви у духовно-моральному вихованні підлітків.

Пропонуючи батькам запитання щодо умов співпраці сім'ї, школи та Церкви у духовно-моральному вихованні підлітків, ми запропонували декілька власних варіантів відповідей, окреслених в попередньому підрозділі, а також залишили можливість батькам висловити власні міркування. (Рис.1.7)

Отже, за підсумками голосування найбільш важливими умовами, які, на переконання батьків, сприятимуть якісній співпраці сім'ї, школи та Церкви є *створення можливості для підлітків застосовувати отримані духовно-моральні знання на практиці* (67% респондентів) та *безпосередньо пов'язана з нею – формування ціннісного середовища (спільні цінності в батьків та педагогів, взаємоповага, рух в одному напрямку)* (65% респондентів).

7. Які умови є необхідними для ефективної співпраці сім'ї, школи та Церкви в духовно-моральному вихованні підлітків?

100 відповідей

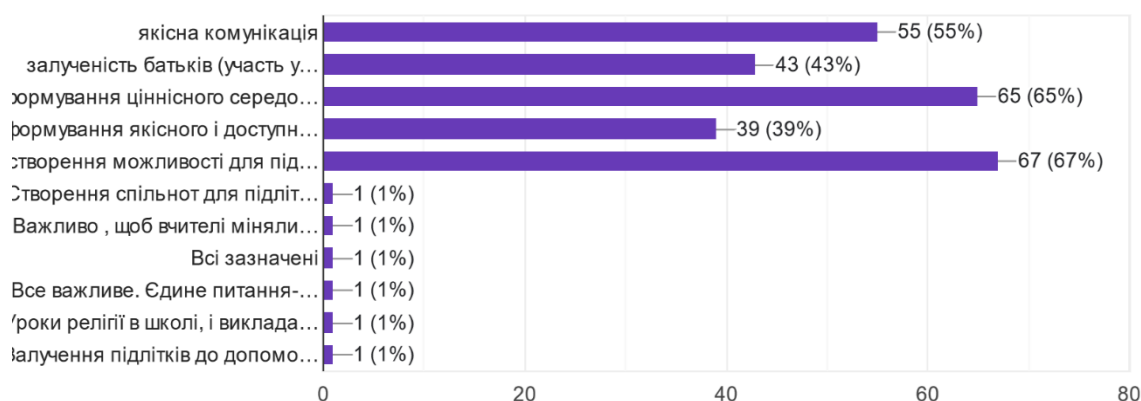

Рис. 1.7. Умови, необхідні для ефективної співпраці сім'ї, школи та Церкви в духовно-моральному вихованні підлітків

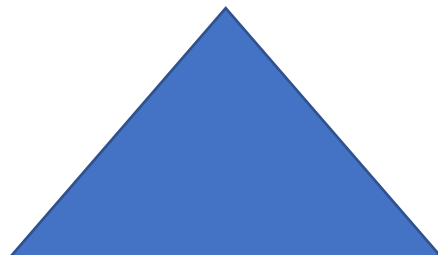
Саме в ціннісному середовищі є можливість для підлітків застосовувати на практиці морально-духовні знання. Ці дві умови віддзеркалюють одна одну. Підлітки застосували свої морально-духовні знання на практиці, створюючи ціннісне середовище, і навпаки – ціннісне середовище в межах співпраці сім'ї, школи і Церкви створює можливість для застосування морально-духовних знань на практиці.

Педагогічна умова – *систематичний та послідовний характер застосування засобів комунікації з метою формування співпраці сім'ї, школи та Церкви* отримала підтримку в 55% респондентів (в нашому опитуванні вона представлена як якісна комунікація), її невід'ємною складовою є *залученість батьків*, цю складову вважають необхідною 43% опитаних батьків.

Натомість, педагогічну умову *формування якісно облаштованого та доступного навчально-виховного простору* підтримують 39% респондентів.

Окремі батьки відзначали важливість уроків релігії в школі та створення спільнот для підлітків.

Сім'я

**Безпека і
доступність простору**

Комунікація (залученість батьків)

Формування ціннісного середовища

Церква

Школа

Рис. 1.8. Створення можливості для підлітків застосовувати отримані морально-духовні знання на практиці

Співпраця сім'ї, школи та Церкви через формування ціннісного середовища, якісну комунікацію та створення безпечного і доступного простору для навчання забезпечує можливості для підлітків застосовувати отримані духовно-моральні знання на практиці. (Рис. 1.8.)

За підсумками нашого дослідження, беручи до уваги досвід будування діалогу сім'ї, з недільними та католицькими школами, пропонуємо наступні шляхи співпраці батьків з Церквою та школою, для сприяння морально-духовного виховання підлітків:

- якісна комунікація між батьками та адміністрацією і педагогічним колективом школи; (довіра, відкритість до діалогу, відкинення стереотипів);
- залученість батьків – участь батьків в житті школи через формування батьківської ради, батьківських зборів, проведення профорієнтаційних заходів для учнів, тематичних тренінгів, тощо;
- участь батьків у житті парафії та катехитичної школи (катехизація для батьків, тематичні зустрічі, бесіди з духовними особами);

- спільне молитовне життя (участь у спільній Літургії, роздуми на Святим Письмом, спільна Хресна Дорога);
- рекреація (спільні мандрівки, прощі, пізнавальні екскурсії, реколекції для сімей, тощо);
- залучення батьків та підлітків до формування якісного навчально-виховного простору (еко-акція з висадки дерев, організація мистецьких виставок, фотовиставок, тощо)

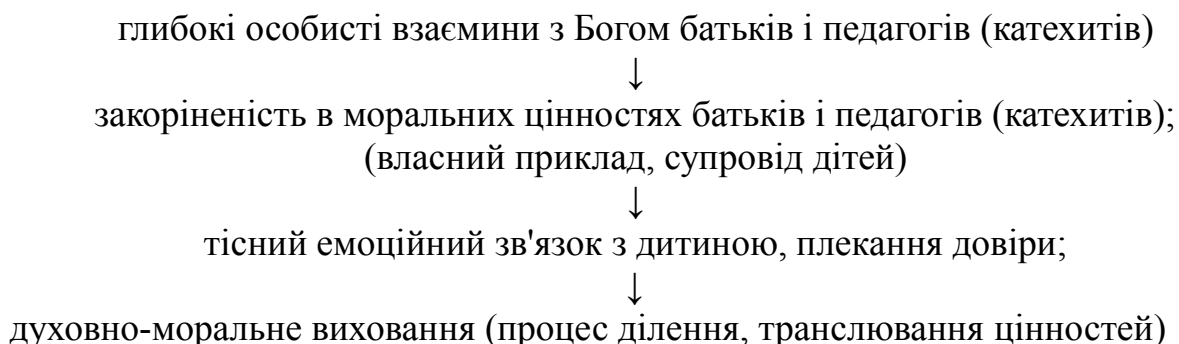
ВИСНОВКИ

В нашому науковому дослідженні нам вдалося виокремити та обґрунтувати педагогічні умови необхідні для повноцінної та ефективної співпраці сім'ї, школи та Церкви. Ми взяли за основу наступне визначення поняття педагогічні умови – це чинники, які впливають на процес творення простору продуктивної співпраці сім'ї, школи та Церкви у духовно-моральному вихованні підлітків.

Якщо умовно накреслити трикутник, який складається з сім'ї, школи та Церкви, де на вершині – сім'я, то в центрі цієї фігури знаходиться суб'єкт виховання – підліток. Окремо слід звернути увагу на простір всередині, який має бути наповнений. Цей простір фактично став об'єктом нашого дослідження, територією для співпраці сім'ї, школи та Церкви, яка має бути спрямована на досягнення цілі – духовно-морального виховання підлітків.

Для того аби зрозуміти, який інструментарій необхідно застосувати для результативної співпраці інституцій виховання, ми проаналізували психологічні особливості розвитку особистості в підлітковому віці та виокремили духовність і мораль як засадничі поняття для формування ціннісних орієнтирів особистості. На нашу думку, поняття духовність, є дещо ширшим ніж поняття мораль. Власне мораль є частинкою, важливим елементом, духовного світу людини. Духовність зароджується і плекається в серці людини і невід'ємно пов'язана з тим, яке місце в житті конкретної особи займає Бог. Тому для того щоб пізнати і зрозуміти стан власної духовності важливо знайти відповідь на питання: «Яке ж місце в моєму житті займає Бог?» Оскільки людина, і педагог зокрема, може передати учневі, тільки те, чим сам (-а) володіє.

Для того щоб передати скарб духовності наступним поколінням необхідними є:

Духовність – це фундамент для виховання і розвитку зрілої особистості. Це прагнення пізнавати Бога і уподібнюватися до Нього, іншими словами крокувати до святості. Надзвичайно важливу роль у впровадженні особистості в духовне життя належить сім'ї. Саме батьки є першими катехитами для своїх дітей. Їхнім обов'язком є власним прикладом спонукати дітей глибше пізнавати Бога і будувати з ним особисті взаємини через участь в молитві, Літургії, читанні Святого Письма та Святих Тайнах.

Що стосується морального виховання, то на нашу думку це – багаторівневий і тривалий процес, покликаний сформувати в особи стійкі моральні переконання. Для ефективності важливо розуміти, що кожна дитина потребує індивідуального підходу та врахування її вікових, емоційних, психологічних особливостей. Важливими елементами для становлення стійких моральних принципів підлітків є розвиток самостійності, формування у підлітків позитивних емоційно-моральних взаємин врахування менталітету особистості. Супровід підлітка на шляху становлення його як сформованої духовно-моральної особистості вимагає розуміння глибинних психологічних та фізіологічних процесів, які відбуваються в період підліткового віку.

В нашому дослідженні ми також виокремили нішу відповідальності сім'ї, Церкви та школи в питаннях виховання. Слід сказати, що педагогічна наука трактує сім'ю як головну ланку, основу для виховання та становлення зрілої, самостійної особистості, такої ж думки дотримується і Церква. Сім'я – це головний осередок для формування світогляду та духовно-моральних цінностей дитини.

Ключовою ідеєю співпраці сім'ї та Церкви, на наш погляд, є усвідомлення того, що сім'я – це частина Церкви. Важливо відзначити, що Церква, піднімаючи найбільш актуальні питання виховання, хоча і віддає їх сферу до компетенції сім'ї, але не обмежується цим, намагаючись допомогти у цій справі родині, і пропонує свою підтримку. Церква здійснює вплив на духовний розвиток особи через катехизу, Літургійне життя, Святі Тайни і функціонування недільних та католицьких шкіл.

Отже, католицький підхід до справи сімейного виховання передбачає таке співробітництво сім'ї, Церкви та громадянського суспільства, при якому останні два інститути визнають повною мірою природне право родини на здійснення цього завдання та покликані всіляко їй допомагати, адже родина розглядається католицькою церквою як особлива спільнота, яку сам Бог надихає до народження дітей, а тому вона має невід'ємне право на їх виховання, включаючи право обирати різні виховні моделі, в тому числі релігійні. При цьому перед вихователями ставиться завдання формування гармонійно розвинутої особистості, з огляду на її найвищу ціль та одночасно на благо всього суспільства. Досягнення такої цілі виступає можливим лише у міцному сімейному союзі, заснованому в атмосфері взаємодовіри, любові та правди¹²⁰.

Важливо усвідомлювати, що співпраця сім'ї та школи це постійний пошук якісних і результативних способів комунікації, це діалог від якого залежить формування конструктивної форми співпраці, яка в свою чергу покликана творити простір довіри, взаємодопомоги і поваги. Не має жодного сумніву, що сім'я і школа потребують спільних рішень, спільних моделей поведінки і підходів у вихованні дітей. Батьки мають побачити, що школа є їхнім союзником, і також прагне бачити їхню дитину успішною і розвинутою особистістю, і навпаки, батьки мають в різний спосіб підтримувати авторитет школи.

До принципів, які сприяють ефективній співпраці між батьками та педагогами належать: принцип пріоритетності, демократизму, гуманізації та ретроспективності¹²¹.

Фактично, педагогічні умови співпраці сім'ї, школи та Церкви, – це будівництво взаємин, адже взаємини формують виховне середовище¹²². Тож ми проаналізували якими мають бути ці взаємини аби духовно-моральне виховання підлітків було плідним та ефективним. Ефективність наявних педагогічних умов апробується через реалізовані цілі та завдання. Іншими словами, самі

¹²⁰ Скрипнікова С. *Основні принципи католицького сімейного виховання*, 166.

¹²¹ Мойсеюк Н *Педагогіка: навчальний посібник*. Київ 2009, розд.4. // <https://westudents.com.ua/glavy/49453-4-vzamodya-shkoli-sm-u-vihovann-dtey-ta-molod.html>

¹²² о. Майба П. “Ціннісно орієнтоване навчання в школі”. Освітній форум “Бути, щоб допомогти стати: зростати самому – формувати інших”. // <https://www.youtube.com/watch?v=le3nMFenE2k>

педагогічні умови є чинниками, які сприяють досягненню цілей, і впливають на процес творення простору співпраці сім'ї, школи і Церкви.

В процесі вивчення питання співпраці суб'єктів, які є ключовими у духовно-моральному вихованні дітей, зокрема підлітків, ми виокремили ряд необхідних педагогічних умов, які на нашу думку є фундаментальними:

- систематичний та послідовний характер застосування засобів комунікації з метою формування співпраці сім'ї, школи та Церкви;
- творення єдиного ціннісного простору для формування відповідного виховного середовища;
- застосування отриманих знань морально-духовного характеру і можливості трансформування їх в особистісні переконання;
- формування якісно облаштованого та доступного навчально-виховного простору.

Співпраця сім'ї, школи та Церкви через формування ціннісного середовища, якісну комунікацію та створення безпечного і доступного простору для навчання забезпечує можливості для підлітків застосовувати отримані духовно-моральні знання на практиці.

За підсумками нашого дослідження, беручи до уваги досвід будування діалогу сім'ї, з недільними та католицькими школами, пропонуємо наступні шляхи співпраці батьків з Церквою та школою, для сприяння морально-духовного виховання підлітків:

- якісна комунікація між батьками та адміністрацією і педагогічним колективом школи; (довіра, відкритість до діалогу, відкинення стереотипів);
- залученість батьків – участь батьків в житті школи через формування батьківської ради, батьківських зборів, проведення профорієнтаційних заходів для учнів, тематичних тренінгів, тощо;
- участь батьків у житті парафії та катехитичної школи (катехизація для батьків, тематичні зустрічі, бесіди з духовними особами);

- спільне молитовне життя (участь у спільній Літургії, роздуми на Святим Письмом, спільна Хресна Дорога);
- рекреація (спільні мандрівки, прощі, пізнавальні екскурсії, реколекції для сімей, тощо);
- залучення батьків та підлітків до формування якісного навчально-виховного простору (еко-акція з висадки дерев, організація мистецьких виставок, фотовиставок, тощо)

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

- 1.Августин Юзеф ПІ *Бути батьком: Педагогічні й духовні аспекти* /перекл. Кривобочко О. ПІ. Львів 2017.
- 2.Альбісетті В. *Батьки і діти* / перекл. Зінченко К. Львів 2014.
- 3.о. ліц. Анастасій Андрій Кабаль *Літургійна катехиза // Катехитика і християнська педагогіка. Досвід і перспективи. Матеріали конференції / упор. Дуда Н. та ін. Львів 2020, 116-124.*
- 4.о. Білаш В. *Три речі про які треба дбати кожній сім'ї // https://dc.lviv.ua/zhuttya_v_podruchzhi/cholovk-v-podruchzh/2754-tri-rech-pro-yak-treba-dbati-kozhny-smyi.html*
- 5.Бражнич О. *Педагогічні умови диференційного навчання учнів загальноосвітньої школи. Дис. канд. пед. наук. Кривий Ріг 2001.*
- 6.Боришевський М. *Дорога до себе: Від основ суб'єктності до вершин духовності : монографія. Київ 2010.*
- 7.Вишневецький О. *Сучасне українське виховання. Відродження моральності. Львів 1999.*
- 8.Вишневецький О. *Сучасне українське виховання. Повернення до родинного вогнища. Львів 1999.*
- 9.Волкова Н.П. *Педагогіка. Київ 2007.*
- 10.Гермак О. *Комплексний підхід до визначення суті поняття педагогічні умови використання електронних освітніх ресурсів у професійній підготовці майбутніх електромонтерів"// Професійна освіта: проблеми і перспективи. 13 (2017).*
- 11.Гриник І. *Роль сім'ї у духовно-моральному вихованні особистості дитини // Молодь і ринок №7-8 (2022) 34-38.*
- 12.Д-р. Ростислав Дутчак, ліц.с. Йосафата Кудла *Катехизація як виховання у вірі //Катехитика і християнська педагогіка. Досвід і перспективи. Матеріали конференції / упор. Дуда Н. та ін. Львів 2020. 42-51.*
- 13.Декларація про християнське виховання // www.edu-ugcc.org.ua/resursy/dokumenty-katolytskoji-tserkvy/733-2/

- 14.Заброцький М. *Вікова психологія* [PDF] Київ 1998.
- 15.Закон України «Про загальну середню освіту» // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/651-14#Text>
- 16.Катехитична Комісія УГКЦ. *Катехитичний Правильник УГКЦ*. Львів 1999.
- 17.*Компендіум соціальної доктрини церкви* Коваленко Л.(ред) Київ 2008.
18. Іван Павло II *Сімейна спільнота : Апостольське повчання Святішого Отця папи Івана Павла II до єпископів, духовенства та вірних усієї Католицької церкви про завдання християнської сім'ї в сучасному світі*. Львів 2006.
- 19.Іван Павло II. *Лист до сімей Gratissimam Sane*. 1994 // <https://ktds.org.ua/-/media/files/1/4/1450731159-ivan-pavlo-iiylst-do-simej.doc>
- 20.Івченко А.О. *Мораль* // Тлумачний словник української мови, Харків 2002.
- 21.Литвин А. *Методологічні засади поняття «педагогічні умови*, 2-ге вид. Львів 2018.
- 22.Литвин А. *Методологічні засади поняття “педагогічні умови”* Андрій Литвин, Ольга Мацейко // Педагогіка і психологія професійної освіти. 2013. №4.
- 23.*Настанови святого Івана Золотоустого про виховання дітей* // <http://hram.in.ua/biblioteka/osnovy-viry/44-book44/94-title268>
- 24.Марко В. *Духовне виховання дітей молодшого шкільного віку в катехитичних і католицьких школах*. Львів 2015.
- 25.Марко В. *Духовне виховання дітей молодшого шкільного віку в недільних школах*. Автореф. дис. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка 2013.
- 26.Марко В. *Формування християнських цінностей дітей молодшого шкільного віку у співпраці недільної школи, церкви і сім'ї* // *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. Вип.1 (2013), 139-148 // http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2013_1_16
- 27.Максимюк С.П. *Педагогіка : Навчальний посібник*. Київ 2005.
- 28.Марушкевич А.А. та ін. *Родинна педагогіка: Навчально-методичний посібник*. Київ 2002.

- 29.Мойсеюк Н *Педагогіка: навчальний посібник*. Київ 2009. // <https://westudents.com.ua/glavy/49453-4-vzamodya-shkoli-sm-u-vihovann-dtey-ta-molod.html>
- 30.Огірко О. *Духовно-моральні аспекти виховання підростаючого покоління в транснаціональних сім'ях* // Транснаціональні сім'ї як наслідок української трудової еміграції: проблеми та шляхи їх розв'язання: збірник наукових статей і виступів на міжнародній науково-практичній конференції, 22 березня 2012 року. Львів 2012, 283-295.
- 31.Пагава О. *Гносеологічні витoki моральної поведінки особистості* // Михайлова Л. (ред.) *Духовно-моральне виховання особистості: теорія та практика*. Харків 2019, 42-46.
- 32.Павлеків Р. *Вікова психологія* [PDF] Київ 2015.
- 33.Постоян Т. Г, Кінешева А. Г. *Педагогічні умови формування прогностичної компетентності майбутніх магістрів початкової освіти* // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 2015, № 7 (51), 124-130.
- 34.*Психологічна енциклопедія* // автор-упоряд. О.М. Степанов. Київ 2006, 14-15.
- 35.Синод єпископів УГКЦ. *Катехизм УГКЦ «Христос – наша пасха»*. Львів 2012.
- 36.Синод Української Греко-Католицької Церкви *Катехизм Католицької Церкви*. Львів 2002.
- 37.Савчин М, Василенко Л. *Вікова психологія: навчальний посібник* Київ 2005
- 38.Скрипченко О.В. та ін. *Вікова та педагогічна психологія*. Київ 2019.
- Скрипнікова С. *Основні принципи католицького сімейного виховання* // Наука. Релігія. Суспільство. №4 (2009), 161-167.
- 39.Семез А., Семез Л. В. О. *Сухомлинський про взаємодію школи та сім'ї у вихованні моральних цінностей школярів*. Наукові записки. Т. 2 (2013), 312-316.
- 40.Ферреро Б. *Час дорослішання : про виховання підлітків*. Львів 2014.
- 41.Фіцула М. *Педагогіка: навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти*. Київ : Видавничий центр «Академія», 2002.

42.Хриков Є. *Педагогічні умови в структурі наукового знання* // Шлях освіти. № 2 (2011).

43.Шолох О.А. *Формування морально-духовних цінностей майбутніх психологів у процесі фахової підготовки* // Вісник післядипломної освіти. Випуск 6(35), «Серія «Педагогічні науки», 162-166.

44.Яворський А. *Про користь християнського виховання в ранньому віці* // <https://ys.in.ua/index.php/vykhovannya>

45.Ярощук К. *Визначення педагогічних умов формування професійної етики майбутніх інженерів-педагогів в процесі фахової підготовки* // conferences.neasmo.org.ua (10.05.2023).

ІНТЕРНЕТ ДЖЕРЕЛА

Патріарша катехитична комісія УГКЦ, *Духовність і моральне життя* // www.youtube.com

Закалюк А. “Налагодження ефективної співпраці батьків та адміністрації школи”. Освітній форум “Бути, щоб допомогти стати: зростати самому – формувати інших”. // https://www.youtube.com/watch?v=jBkD_e0_nQ8

о. Майба П. “Ціннісно орієнтоване навчання в школі”. Освітній форум “Бути, щоб допомогти стати: зростати самому – формувати інших”. // <https://www.youtube.com/watch?v=le3nMFenE2k>

Марія Сичинська *Підліток у сім'ї: як жити щасливо, а не виживати. Особливості підліткового віку. Стосунки в сім'ї.* (онлайн-курс) <https://sychynska.com/online-courses/>

Марія Сичинська *Підліток у сім'ї: як жити щасливо, а не виживати. Особливості підліткового віку. Умови легкого проходження підліткового віку.* <https://sychynska.com/online-courses/>

Нова Українська Школа // <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>

Школа гімназія Святої Софії <https://shkolyar.org.ua/school/lviv/shkola-gimnazia-svatoi-sophii-lviv.html>

Трансформація радянських шкіл в Україні: 5 пілотів у деокупованих областях <https://projects.bcl.com.ua/projects/schools/>